KUL TÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 27 - 1993 - ČÍSLO 9-10

OBSAH

KAČALA, J.: Slovenské nárečia dnes . 257
HORECKÝ, J.: Figuratívnosť v komentári 265
JAROŠOVÁ, A.: Spájateľnosť slov a jazyková norma 270
UHLÁR, V.: Obyvateľské prezývky v Liptove 277
JACKO, J.: Novšie názvy osôb s príponou *-ár (-ar, -iar)* v publicistickom texte 282

DISKUSIE

DVONČ, L.: O písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch 288

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O hrách a hračkách nedanovských detí. I. Masár 294

ROZLIČNOSTI

Lokál miestneho mena *Dolný Štál.* M. Považaj 302
Nové slovo *chybovník.* J. Kačala . . 303
Baráž, barážový zápas. V. Patráš . . 305
Stihnúť – stíhať. J. Horecký 307
Skratky pomenovania dní. L. Dvonč 307

SPRÁVY A POSUDKY

Nemagická mágia reči. J. Horecký 310
Nový český jazykový časopis. S. Ondrejovič 314

SPYTOVALI STE SA

Bedeker. K. Hegerová 316
Stanleyho pohár či *Stanleyov pohár?* M. Považaj 317
Kukátko? J. Krško 318

NAPÍSALI STE NÁM

Portorož a Mogadišo. K. Palkovič 319

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 27 - 1993
ČÍSLO 9-10

Slovenské nárečia dnes

JÁN KAČALA

Motto: Nárečia budú teda žiť i naďalej najmä na slovenskom západe a východe.

Ľudovít Novák, 1935

V súčasnosti už v našom živote zavládol spisovný jazyk. Má to, pravdaže, svoje objektívne príčiny, ktoré nemôžeme ani nechceme spochybňovať. Spisovný jazyk dnes už naplno tečie vlastným korytom, má svoj vlastný život, no jednako v našej jazykovej situácii stále platí, že napriek tomuto samostatnému životu nie je spisovný jazyk odtrhnutý od svojho základu, od podstaty, z ktorej historicky vzišiel, bez ktorej by nebol tým, čím je, a s ktorou je podnes spojený mnohými živými spojivami.

Ak si v čase rozkvetu suverénnej vlády spisovného jazyka kladieme otázku kultúrneho významu slovenských nárečí, azda to nebude vyznievať ako smútok za starými časmi, keď ešte nárečia mali dôležitejšiu úlohu ako dnes. A nemožno v tom vidieť ani anachronizmus, veď slovenské nárečia sú tu, žijú a dokonca sa nám verejne prihovárajú nielen zo štylizovaných, rustikálne ladených humoristických programov, lež aj z vážnej literatúry. V súhlase so svojím starodávnym poslaním stále slúžia na dorozumievanie príslušníkov slovenského národa na istom obmedzenom území a, pravdaže, takmer výlučne v ústnej (t. j. nie písomnej) podobe. Ako pôvodné a tradičné formy dorozumievania sa ľudových vrstiev sú stále predmetom intenzívneho a neprestávajúceho vedeckého poznávania zo strany našich, ale aj zahraničných bádateľov. Sú tieto fakty dostačujúce na to, aby sme naše nárečia mohli bez zveličovania a celkom racionálne, t. j. vôbec nie patetický, aj dnes označiť ako národný poklad?

Téza o nárečiach ako národnom poklade možno vyznieva zveličene, no jednako sa dá doložiť mnohými argumentmi. Pravdaže, ak si zvolíme takýto (t. j. racionálny a triezvy) postup, predpokladá to, že sa budeme pohybovať na vecnej pôde, že budeme brať veci také, aké sú, a pri posudzovaní ich miesta nebudeme skĺzavať ani do folklórnej polohy, ani do falošného miešania podstaty a funkčnej odôvodnenosti spisovného jazyka z jednej strany a nárečí z druhej strany. Ak sme totiž ako národ už na takej vzdelanostnej a kultúrnej úrovni, že si plne uvedomujeme rozdiely medzi nárečím a spisovným jazykom a vieme, že nárečia majú svoje nesporné miesto v našom živote, ale predovšetkým v neoficiálnom, súkromnom (rodinnom, priateľskom a pod.) prostredí, kým v úradnom, oficiálnom a verejnom styku a v celospoločensky pôsobiacich masových prostriedkoch, akými sú tlač, rozhlas, televízia, film a i., má miesto spisovný jazyk, a ak z takejto poznatkovej platformy kriticky posúdime tých, čo takýto prirodzený stav vecí nerešpektujú – ak sme sa už teda rozvinuli do tohto štádia, nenastúpime odrazu a nečakane cestu nazad a nezačneme konať v rozpore s týmto stavom nášho sveta a vedomia. Neuvážené napodobňovanie cudzích (v súčasnosti – akože ináč – výlučne západných) vzorov by aj v tejto oblasti bolo priam zhubné.

Máme tu na mysli napríklad skúsenosti, ktoré majú tí naši spoluobčania, čo môžu sledovať vysielanie rakúskej televízie, v ktorom sa neprofesionálni účinkujúci vrátane vysokých štátnych úradníkov priam pretekajú v tom, aby vo verejných prejavoch používali nie spisovnú nemčinu, lež miestne nárečie. Nebudeme sa tu púšťať do hľadania príčiny tohto stavu: nejde nám o zisťovanie toho, či uvedení hostia na televíznej obrazovke ovládajú, alebo neovládajú spisovnú nemčinu, ani o skúmanie toho, či si ju mohli, alebo nemohli v doterajšom živote osvojiť. Problém spomínaného používania nárečia v televíznych programoch je totiž kdesi inde. So zreteľom na stav spoločenského a kultúrneho rozvoja súčasnej rakúskej spoločnosti treba predpokladať, že každý verejne činný občan pozná, resp. uvedomuje si rozdiel medzi svojím rodným nárečím a spisovnou nemčinou. Ak napriek tomu alebo práve preto v prejave určenom verejnosti použije rodné nárečie, je to zjavne dôkaz toho, že si použitie nárečia s ohľadom na daný stav kultúrneho a jazykového povedomia spoločnosti, ktoré dosť presne diferencuje spoločenské a kultúrne hodnoty, môže dovoliť. Zo stavu kultúrneho a jazykového povedomia danej spoločnosti vychodí, že rozdiely medzi spisovným jazykom a nárečím sa živo uvedomujú a sú stabilizované, a tak diváci nevnímajú verejný nárečový prejav povedzme pracovníka štátnej správy ako nekultúrnosť, prípadne neznalosť, lež ako prejav jeho originality,

vzťahu k miestu, kde sa narodil a kde žije, a ako úsilie dávať tieto hodnoty aj na všeobecné vedomie.

Keby sme si chceli podobnú situáciu predstaviť u nás, ukázalo by sa, že s takýmto verejným prejavovaním svojho vzťahu k rodnému kraju by televízny účinkujúci u nás nepochodil. U nás sa totiž ináč vníma vzťah medzi verejným používaním nárečia a potvrdzovaním krajovej či regionálnej originality človeka vystupujúceho v televízii alebo rozhlase. Možno povedať, že takýto vzťah sa u nás spoločensky neprijíma ako reálna hodnota. Aj preto sa u nás používanie nárečia pred televíznou kamerou vníma ako nepoznanie alebo negovanie spisovného jazyka a vidí sa v tom skôr nižšia vzdelanostná a kultúrna úroveň takého človeka. Slovenskú situáciu nehodnotíme oproti spomenutému rakúskemu príkladu ako vlastnú zaostalosť, lež ako iný stav povedomia, iný postoj k národnému jazyku a jeho existenčným formám, akými sú nárečia a spisovný jazyk.

Uvedený rozdielny postoj používateľov k nárečiam ako forme prejavu určeného verejnosti v rakúskom a slovenskom prostredí sa prejavuje u časti slovenskej pospolitosti aj v znevažovaní alebo úplnom odmietaní nárečí ako spoločensky a kultúrne nevhodného prostriedku dorozumenia. Takýto postoj badať aj u časti učiteľov v základných školách, ktorí namiesto toho, aby urobili miestne nárečie východiskom ďalšieho jazykového vyučovania v smere cieľavedomého a systematického poznávania spisovnej slovenčiny a jej funkčného rozdielu oproti slovenským nárečiam, robia medzi miestnym nárečím a spisovným jazykom umelú deliacu čiaru, umelo potláčajú nárečie a nárečové prejavy detí, ba vyvolávajú u nich za to pocit hanby a spisovný jazyk vyučujú takmer ako cudzí jazyk. Tým sa u detí narúša vedomie jednoty spisovného jazyka a nárečí v rámci národného jazyka, potláča alebo znevažuje sa im tá podoba jazyka, ktorou a cez ktorú získavali s vonkajším svetom najintenzívnejší kontakt sprostredkovaný rodičmi, najmä matkou, ako aj najbližším okolím, a tak sa rozrušuje nielen prirodzené jazykové povedomie detí, lež aj ich národné a osobnostné povedomie. Tak totiž vyrastajú zo slovenských detí maloverní ľudia, ktorí nemajú dôveru k prirodzenému stavu vecí v slovenskom jazyku, ktorí sú presvedčení o výnimočnosti (pravdaže, nevhodnej, čudáckej a zlej) slovenčiny, o tom, že je to v porovnaní s inými jazykmi ťažký jazyk, nemotorný a chudobný, ktorý sa neoddá ani učiť alebo študovať. Netreba azda zdôrazňovať, že takýto stav jazykového povedomia časti našich spoluobčanov nemá priaznivý dosah ani na ich prirodzené národné povedomie a negatívne zasahuje do osobnostného povedomia, do štruktúry osobnosti. Aj tieto skutočnosti sú na príčine pocitov menejcennosti, nedostatku prirodzeného sebavedomia

a ďalších komplexov, ktoré sprevádzajú na životnej ceste viacerých našich spoluobčanov.

Opísaný stav nie je fikcia. Je to výsledok dlhodobého pozorovania a štúdia stavu jazykového povedomia u jednotlivých používateľov slovenského jazyka, jeho príčin, ako aj dosahu na iné oblasti osobnosti a jej správania. Je prirodzené, že naznačený okruh jazykovej výchovy neposudzujeme tu ako výlučný, že ho chápeme ako jednu zložku celkového výchovného formovania mladého človeka. Prirodzene, nechceme ani vyvolať dojem, že za všetky negatívne javy, ktoré v súčasnosti pozorujeme v oblasti jazykového povedomia príslušníkov nášho národného spoločenstva, môže spomínaný nesprávny alebo nevhodný prístup k otázke nárečia u detí v základnej škole. No primeraný a citlivý prístup k nárečiam u detí je významný faktor v jazykovej výchove aj v celkovom formovaní osobnosti dieťaťa.

Upozornením na význam nárečia v jazykovej i osobnostnej výchove detí v základnej škole sme sledovali aj cieľ pripomenúť naše slovenské nárečia ako stále jestvujúcu a aktuálnu, t. j. nie iba tradičnú alebo tradicionalistickú kultúrnu hodnotu. Slovenské nárečia nielenže sú podnes tu, lež aktívne pôsobia v našej duchovnej aj všeobecnejšej spoločenskej sfére. V ďalšej časti nášho príspevku sa pokúsime zhrnúť odpovede na otázku, čím sú pre nás slovenské nárečia dnes.

Na prvom mieste sa nám žiada uviesť to, že slovenské nárečia odvtedy, čo sa označujú ako slovenské, ako celok potvrdzujú až po naše dni jednotu a jednotnosť slovenského národného jazyka na celom jeho území. Azda ani netreba osobitne vyzdvihovať, že pre slovenský jazyk má toto zistenie priam existenčný význam. Slovenská jazykoveda vo svojich vrcholných predstaviteľoch vychádzala a vychádza z dnes už overenej a potvrdenej hypotézy, že slovenský národný jazyk sa prirodzeným spôsobom vyvinul priamo a nesprostredkovane z pôvodného praslovanského jazyka po jeho rozpade v 10. storočí a do tej podoby, ako ho poznáme v jeho prirodzených útvaroch – miestnych nárečiach – v podstate podnes, formuloval sa v čase od 11. do 14. storočia. Jednota a jednotnosť slovenského národného jazyka na celom jeho území značí aspoň tri veci, a to tak vo vlastnej jazykovej rovine, ako aj vo vzťahu používateľov k jazyku a v jeho označovaní: 1. Na celom území, kde sa uplatňoval slovenský jazyk, bolo jednotné jadro slovnej zásoby, platili v podstate rovnaké gramatické a slovotvorné pravidlá a v zásade rovnaký fonologický alebo hláskový systém spojený s rovnakými pravidlami spájania hlások do slov. 2. Príslušníci slovenského etnika na celom území slovenského jazyka pokladali tento jazyk za svoj, za slovenský a na tomto základe odlišovali seba od príslušníkov susedných etník. 3. Príslušníci slovenského

etnika v súhlase s označovaním seba samých za Slovienov/Slovenov, resp. neskôr za Slovákov označovali svoj jazyk za slovenský, za slovenčinu.

Tézu o jednote a jednotnosti slovenského národného jazyka a o jeho kontinuitnom vývine od jeho sformovania sa podnes, ako ju potvrdzujú slovenské nárečia, žiada sa osobitne vyzdvihnúť aj v našej súvislosti najmä preto, že rozmanití dobrodinci zľava i zhora či zdola ju v minulosti často spochybňovali a v zmysle osvedčeného princípu divide et impera krájali slovenčinu, jej históriu a slovenské územie s ňou podľa rozmanitých ideologických predstáv a s nimi zjavne spojených mocenských záujmov. Máme tu na mysli najmä čechoslovakistickú teóriu o tzv. pračeskoslovenčine alebo aspoň o českom pôvode okrajových západoslovenských a východoslovenských nárečí, ale aj teóriu o poľskom pôvode východoslovenských nárečí. Do tohto nežičlivého protislovenského koša patrí aj účelová nevedecká predstava niektorých našich južných vrajodborníkov, podľa ktorých sa po zániku Veľkomoravskej ríše na vtedajšom území Slovenska kontinuita slovienskeho/slovenského etnika prerušuje a Slováci so svojím jazykom vznikajú odčlenením od Čechov a ich jazyka až v 15. storočí.

Význam slovenských nárečí aj v dnešných časoch sa ďalej ukazuje z toho, že po dlhé stáročia, keď nejestvovala celonárodná a celospoločenská forma slovenského jazyka, boli nevyčerpateľnou klenotnicou slovesnosti a duchovnej kultúry vôbec. Ide tu o ľudové rozprávky, povesti, balady, o ľudové piesne, o obradné formuly používané pri rozličných slávnostných alebo cyklicky sa opakujúcich príležitostiach, o porekadlá, príslovia a úslovia, ktoré sa napriek vekom a napriek iba ústnemu šíreniu zachovali podnes, a tak okrem iného potvrdzovali a potvrdili duchovné bohatstvo a osobitne jazykovú tvorivosť našich slovenských predkov, ale najmä nezničiteľnosť ducha a jeho útvorov. V umeleckých slovesných prejavoch nárečia nielen žili, ale sa aj ďalej obohacovali a zdokonaľovali, a tak postupne a dlhodobo utvárali predpoklady na to, aby sa z ich lona v príhodnej chvíli sformovala vyššia, celonárodne platná, kodifikovaná a vedome kultivovaná podoba národného jazyka – spisovný jazyk, spisovná slovenčina. Práve ona bola zároveň nevyhnutným krokom na spojenie národných síl v záujme ďalšieho duchovného a spoločenského rozvoja národa a v konečnom dôsledku i na ceste k utvoreniu vlastnej štátnosti.

A veci sa prirodzeným spôsobom zviazali tak, že ľudová slovesnosť nielen po stáročia potvrdzovala životaschopnosť slovenských nárečí, lež v istej etape rozvoja slovenskej spoločnosti stala sa aj sama výrazným ukazovateľom tej podoby národného jazyka, ktorá sa mala stať celonárodným dorozumievacím prostriedkom a zároveň plniť ďalšie vyššie spoločenské

funkcie. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť aspoň výsledky zberateľskej činnosti Jána Kollára, Pavla Jozefa Šafárika a ich generačných druhov, ktoré špeciálne v podobe Kollárových Národných spievaniek (ich dva objemné zväzky vyšli v polovici 30. rokov 19. storočia) neomylne viedli najmä ruku Ľudovíta Štúra a jeho najbližších druhov pri výbere kultúrnej strednej slovenčiny ako základu skutočne celonárodnej spisovnej reči Slovákov.

Pri tejto príležitosti vyslovujeme presvedčenie, že uvedené kvality ľudovej slovesnosti potvrdí aj akademické vydanie slovenských ľudových rozprávok, ktorých 1. zväzok vychádza v roku 1993 pri príležitosti XI. medzinárodného kongresu slavistov, konaného v tomto roku po prvý raz v Bratislave. Oproti doterajším edíciám slovenských rozprávok vyznačujú sa tieto rozprávky práve tým, že ich zápisy (pochádzajúce z 1. polovice 20. storočia) sa urobili v pôvodnej nárečovej podobe; pre súčasného čitateľa sú texty upravené do čitateľsky prijateľnej formy.

Za viacrozmerný môžeme pokladať význam, ktorý vyplýva zo vzájomného vzťahu nárečí a spisovného jazyka ako základných existenčných foriem, v ktorých vystupuje národný jazyk. Ide tu o to, že 1. miestne nárečia sú stále potenciálnym aj reálnym zdrojom obohacovania spisovného jazyka najmä v oblasti slovnej zásoby a syntaxe – špeciálne niektorých väzieb; 2. miestne nárečia značia výrazné obohatenie vyjadrovacích prostriedkov umeleckej literatúry; v umeleckej literatúre sa miestne nárečia, resp. ich prvky v súčasnosti využívajú ako výraz tesnej zviazanosti spisovateľa, resp. jeho diela s istým regiónom Slovenska, ako výraz umelcovej tematickej a jazykovej originality a sily presadiť sa aj svojím jazykom; 3. osobitným vzťahom so spisovnou slovenčinou sú zviazané stredoslovenské nárečia, ktoré sa stali východiskom predspisovného kultivovaného útvaru, tzv. kultúrnej strednej slovenčiny, a ten neskôr slúžil za základ štúrovskej spisovnej slovenčiny. Fakt stredoslovenského východiska slovenského spisovného jazyka neprestal mať svoju závažnosť ani dnes a badáme ho v tom, že nielen v súčasnosti, ale aj v budúcnosti bude z jazykovozemepisného hľadiska jedným z rozhodujúcich kritérií stavu v spisovnom jazyku práve stav v stredoslovenských nárečiach. Toto zistenie platí najmä pre oblasť hláskoslovia a tvaroslovia a prejavuje sa napríklad v tom, že aj slovo pochádzajúce zo západoslovenských alebo východoslovenských nárečí pri prechode medzi prvky slovnej zásoby spisovnej slovenčiny musí získať také formálne znaky svojej hláskovej stavby a musí mať také tvary, ktoré sú v zhode s hláskoslovným a tvaroslovným systémom spisovnej slovenčiny a tým aj jej stredoslovenského nárečového východiska. V menšom rozsahu sa stav v stredoslovenských nárečiach stáva jedným z rozhodujúcich kritérií v oblasti skladby

(ide opätovne o okruh niektorých väzieb najmä pri slovesách, prídavných menách a podstatných menách) a v oblasti slovnej zásoby.

Samostatnú problematiku v rámci vzťahu miestnych nárečí a spisovnej slovenčiny predstavuje už naznačený okruh používania nárečových prvkov alebo nárečových prejavov v umeleckej literatúre. Daný stav vecí podmieňuje to, že spomedzi troch skupín slovenských nárečí sú spisovnému jazyku najbližšie stredoslovenské, preto sa prípadné stredoslovenské nárečové prvky na pozadí spisovného jazyka, ktorým je umelecké dielo napísané, vnímajú najmenej. Už to spôsobuje, že podľa zásady maximálnej diferenciácie sa na pozadí spisovného jazyka najväčšmi vynímajú okrajové západoslovenské a východoslovenské nárečia. A akoby priam na potvrdenie tejto zásady pozorujeme v súčasnej slovenskej literatúre stav, že práve tieto okrajové slovenské nárečia majú v literatúre aj svojich výrazných zástupcov: západoslovenské alebo bližšie záhorské nárečia majú svojho predstaviteľa v Štefanovi Moravčíkovi, kým východoslovenské nárečia zasa v Milke Zimkovej. Obidvaja títo autori využívajú vo svojich umeleckých dielach nárečie veľmi intenzívne; možno povedať, že nárečie predstavuje v tvorbe obidvoch autorov veľmi charakteristický a už priam neodmysliteľný výrazový prostriedok, jeden zo základných stavebných kameňov ich umeleckého jazyka. Cez nárečie odhaľujú vnútorný, individuálny, ale aj verejný a spoločenský svet svojich postáv, ich životnú filozofiu, životné skúsenosti, zrastenosť s prostredím, z ktorého vzišli a za ktoré sa vedome nehanbia, lebo vedia, že ich okolitý svet vrátane čitateľa prijme aj s ich nárečovým prejavom; ba možno práve pre svoj nárečový prejav budú pôsobiť ešte dôveryhodnejšie. Nárečie nie je ani u Š. Moravčíka, ani u M. Zimkovej čírym prostriedkom na priblíženie humorných situácií a na pobavenie čitateľa – tak ako to bolo povedzme v prózach Z. Zgurišky. Spôsob využívania nárečia v diele Š. Moravčíka a M. Zimkovej možno označiť za náročný, prekračujúci doteraz vžitý a poznaný rámec využívania nárečia v slovenskej krásnej literatúre.

Pravdaže, medzi obidvoma autormi sú v prístupe k nárečiam a v ich využívaní aj rozdiely. Kým u M. Zimkovej vnímame vzťah spisovného jazyka a východoslovenského nárečia ako pólový (hoci jej postavy so skúsenosťami z českého prostredia používajú v reči aj češtinu), u Š. Moravčíka je záhorské nárečie iba jednou zo zložiek jeho jazykového experimentátorstva: rovnako ako nárečové prvky využíva Š. Moravčík vo svojich textoch aj autorské neologizmy alebo príležitostné slová, jazykovú hru, zápisy zo starých (stredovekých) textov a citáty z češtiny. Iskrivý dojem, neuveriteľné slovné kombinácie a priam slovný alebo aj jazykový ohňostroj vzniká u Š. Moravčíka práve kombináciou uvedených (a prípadne ďalších) prvkov pri tvorbe umeleckého textu.

Napokon pripomenieme ešte jednu črtu, ktorá obidvoch autorov pri používaní nárečia spája: aj Š. Moravčík, aj M. Zimková používajú nárečové prvky aj v autorskej reči. Uvedieme dva príklady: (Reč je o vojne.) *Vyšňupala sedliakom gelety masti, posledný krumpol im z hrsti vydrapla.* (Š. Moravčík, Mlynárka má holubičku, 1990) – *...boli suchoty, takže im nezostávalo nič iné ako si zabaliť kufrík a odísť do Ameriky. Lenže všetci sme tam odísť nemohli, bo by še ani šifa pre taky velky narud jak naš nenašla.* (M. Zimková v rozhovore pre Literárny týždenník č. 23, roč. 1993 s charakteristickým názvom Naučime še ešči hvizdac, chlapci!) Aj v jednom, aj v druhom prípade je prechod zo spisovného jazyka do nárečia (u Š. Moravčíka je to slovo *krumpol* s významom „zemiak", u M. Zimkovej je to celá posledná veta) úplne plynulý a prirodzený a pre čitateľa aj prijateľný a navyše zreteľný aj napriek tomu, že nárečový prvok, resp. nárečový text nie je nijakým osobitným spôsobom ako príznakový (napríklad úvodzovkami) signalizovaný. Zdá sa, že títo autori už urobili oproti doterajšej situácii krok dopredu a pracujú s nárečím v spisovnom texte tak, akoby predpokladali u svojich čitateľov vysoký stupeň stabilizovanosti vedomia spisovného jazyka, pričom tento stupeň umožňuje v texte spoľahlivo odlíšiť spisovné a nárečové a chápať nárečové nie ako chybu, ako nevedomosť autora, lež naopak, ako prejav jeho jazykovej suverénnosti a sily. Je to už istá analógia so situáciou, ktorú sme v prvej časti príspevku spomínali v súvise s používaním nárečia v rakúskej televízii.

Na záver chceme ešte v zhrňujúcej podobe uviesť dva činitele majúce dosah na hodnotenie nárečí v našom súčasnom živote: 1. V nadväznosti na to, čo sme už povedali v prvej časti nášho textu, konštatujeme, že slovenské nárečia sú aj dnes východiskom a predpokladom kontinuitného vyučovania slovenského jazyka v základnej škole a sformovania zdravého jazykového povedomia ako súčasti prirodzeného osobnostného i národného povedomia. 2. Nárečia svojimi vlastnosťami predstavujú stále nevyčerpateľný zdroj poznávania celého národného jazyka a osobitne jeho dejín, ako aj nášho národa a jeho dejín, jeho duchovnej i hmotnej kultúry.

Je teda v našom rýchlo sa meniacom svete, ktorý na nás zákonite pôsobí svojou protirečivosťou a rozpornosťou, a v moderných časoch, ktoré vedú ľudí k vyznávaniu iných spoločenských hodnôt, odôvodnené hovoriť o slovenských nárečiach ako o poklade, o národnom poklade? Poklad totiž stále platí ako niečo vzácne, a preto aj osobitne chránené. Môžeme tento výrok vzťahovať aj na slovenské nárečia a teraz, na konci 2. tisícročia? – Pravdaže, všetko závisí od stanoviska, na ktoré sa postavíme, od uhla pohľadu, ktorý si zvolíme, a od hodnôt, ktoré vyznávame. V tomto zmysle

istotne môžeme vidieť v našich nárečiach národný poklad – veď takto sa o nich vyjadrujeme výsostne v duchovnom zmysle. Slovenské nárečia sú duchovným vlastníctvom slovenského národa a nie je to vlastníctvo zanedbateľné. Hlásime sa k nemu ako k svojmu a nemôžeme sa ho vzdať, nikto iný sa k nemu neprihlási a nikomu inému okrem nás toto vlastníctvo nebude chýbať. Je to neodňateľné vlastníctvo, ale možno práve preto vyžaduje si osobitnú pozornosť, starostlivosť. Systematický výskum celého slovenského národného jazyka najmä v ostatnom polstoročí nezvratne ukázal, že v slovenských nárečiach stále jesto čo skúmať a objavovať. Aj v tomto poklade je stále čosi ukryté a tajomné. Zdá sa, že okrem jazykovedcov ho už začínajú objavovať aj slovenskí spisovatelia.

Figuratívnosť v komentári

JÁN HORECKÝ

Komentár sa v Terminologickom slovníku žurnalistiky (Serafínová, 1989) definuje ako „žáner publicistiky racionálneho typu, v ktorom komentátor vysvetľuje, rozoberá a zovšeobecňuje aktuálny spoločenský jav a zaujíma k nemu stanovisko".

S pojmom *figuratívnosť* sa v našej štylistike spravidla nepracuje, používa sa skôr pojem *obrazotvornosť*. Termín *figuratívnosť* neuvádza ani J. Mistrík (1985), ani J. Findra a kol. (1979). Uvádza sa tu len *figúra* ako ozdobný prvok založený na opakovaní istých útvarov – a to na rozdiel od trópov. Nám však ide o tú vlastnosť jazyka, reči, ktorá sa označuje ako *language figuré, figuratif language* (= obrazný jazyk). V našom chápaní figuratívnosť je vlastne ozdobnosť, zhodná s jednou z troch základných vlastností (virtutes) v antickej rétorike (čistota, priezračnosť, ozdobnosť).

Z uvedenej definície komentára, v ktorej sa zdôrazňuje racionálnosť a vysvetľovanie i zovšeobecňovanie, možno usudzovať, že v komentári vlastne by nemali mať miesto osobitné ozdobné prvky. Preto namiesto vyhľadávania figúr a trópov v tradičnom chápaní budeme vychádzať z teórie metaboly (opakovania tej istej myšlienky inými slovami), vypracovanej skupinou mí alebo meta, podľa ktorej základom figuratívnosti je odklonenie od nulového stupňa, nulovej úrovne vyjadrovania (Dubois, 1970). Od nulovej úrovne sa odchyľujú figuratívne výrazy a tie vznikajú tak, že sa (zrejme

na strane vysielateľa) realizuje operácia zmeny. Zmena sa môže podľa teórie metaboly týkať polohy, podoby, významu a denotátu (referenta). Podľa toho sa rozoznávajú *metataxa, metaplazma, metaséma* a *metalogizmus* (lepšie azda *metalogéma*). Ako vidieť aj z týchto názvov, viacerí bádatelia v oblasti štylistiky a teórie textu združení okolo J. Duboisa dali si pomenovanie *skupina μ (gr. mí)* alebo *meta* (gr. predložka a predpona vyjadrujúca zmenu, prenášanie do inej polohy).

Z hľadiska týchto metabol sa pokúsime charakterizovať niekoľko textov vnútropolitického komentára, ktoré v období od 6. 5. 1992 do 30. 3. 1993 publikoval v Národnej obrode Július Gembický.

Za nulový stupeň, teda za východisko metabol, pokladáme tú úroveň, na ktorej sa komentované javy označujú priamo, priamou nomináciou. Z toho vyplýva, že figúry sa realizujú analogickou nomináciou (či už s premenlivou sémantickou – obsahovou zložkou pri stálej forme, alebo naopak – premenlivou formou pri stálom obsahu).

Typickým príkladom metataxy je zmena polohy prívlastku, veľmi výrazná napr. vtedy, keď sa nezhodný prívlastok za určovaným menom zmení na zhodný prívlastok pred určovaným menom. Napr. *iskrenie pri konfrontácii – konfrontačné iskrenie, maškrty ponúk – ponukové maškrty, zákon o zmene kompetencií – kompetenčný zákon, hlasy zbehlíkov – zbehlícke hlasy, odvaha na integráciu – integračná odvaha, záujem o budovanie národného štátu – národnoštátny záujem, boj v prvej línii – prvolíniový boj, znenie v zátvorke,* resp. *so zátvorkou – zátvorkové znenie.*

Ďalšou figuratívnou operáciou je zmena formy základného tvaru. Tá sa prejavuje napr. zmenou viacslovného spojenia na jednoslovné – univerbizáciou, keď sa *účastník hladovky* označí ako *hladovkár, odpočúvacie zariadenie* ako *odpočúvačka, zapadnuté miesto* ako *zapadákov.* Je zrejmé, že univerbizovaná podoba dostáva pritom isté štylistické zafarbenie.

Opačný postup je zámena kratšieho výrazu dlhším. Najčastejšie ide o frazeologizáciu. Namiesto *odvrátiť sa od niekoho* použije autor frazému *postaviť sa chrbtom k niekomu,* podobne *dostal sa na vedúce miesto – dostal šancu hrať prvé husle.* Prirodzene, nejde len o frazeologizmy, ale aj o rozličné perifrázy. Napr. namiesto *na obidvoch stranách parlamentu* sa povie *na českej i slovenskej strane parlamentného politického spektra,* ďalej napr. *vymedzili sa hranice politických chotárov predpokladaných víťazov volieb, riešenie sporov politickou muskulatúrou, cez víkend sa dopracovali volebné programy – víkend snemov i zjazdov dopiekol ponukové maškrty volebných programov.* Ako vidieť, aj tu sa na perifrázy viažu rozličné štylistické odtienky, ba aj metafory, najmä personifikácie.

Veľmi široké pole pôsobnosti má zmena nulového tvaru na synonymné výrazy. Napr. *parlament* sa označuje aj ako *parlamentné plénum, grémium poslancov, poslanecké politické spektrum.* Bohatá je škála výrazov v súvislosti so štátoprávnym usporiadaním. Popri základnom pomenovaní tohto procesu – *štátoprávne usporiadanie* – sa tu objavuje spojenie *štátoprávna koncepcia*, zvýraznenie deja je v spojeniach ako *štátoprávny akt, štátoprávny proces, štátoprávna postupnosť krokov, štátoprávna transformácia.* Konkrétnejšie sú výrazy *štátoprávne rozdelenie, štátoprávna roztržka,* ba prechádza sa až k obraznejším spojeniam typu *štátoprávny duel, štátoprávna schizofrénia,* vo vzťahu k budúcnosti sa hovorí o *štátoprávnej diagnóze*, vyskytuje sa aj výraz *štátoprávne futúrum*. Niekedy tu sú až metaforické výrazy, napr. *štátoprávny funus, štátoprávna tajnička, štátoprávny peceň.* Narážkou na Veľkú pardubickú (známe dostihy) je *Veľká štátoprávna.*

Z iných oblastí možno uviesť spojenia ako *posledný Taxis Veľkej štátoprávnej, lov na hlasy, gejzíry šampusu, Mečiarov obojručný bekhend, korunovácia ústavy, vymedzenie hraníc povolebných chotárov, kandidačná seansa, story parlamentnej histórie.* Takéto spojenia sú príznačné pre titulky komentárov, vo vlastných textoch ich je nepomerne menej. Len občas sa blysne personifikácia: *baránkovská pokora, boj začal horieť, zodpovednosť sa preniesla na vládu, zjazd dopiekol predvolebné maškrty.*

Niekedy sa objaví synekdocha: *profesor makroekonomiky* (myslí sa R. Filkus), *najvyššia zákonná norma* (ústava); niekedy sa takáto synekdocha vysvetľuje: *nominačná kandidátska dvojka na miesto prezidenta – Michal Kováč.*

Mnohé z uvedených titulkov, ale aj niektoré synekdochy možno však interpretovať aj ako tretí typ figuratívnej zmeny, ako zmenu v označenej veci, v denotáte (referente). Titulky totiž naznačujú, že sa síce bude hovoriť o istom jave alebo procese, ale v skutočnosti pôjde o iný jav alebo proces.

Nepriaznivá situácia vo Federálnom zhromaždení sa opisuje odbornými výrazmi z oblasti medicíny ako umieranie pacienta – federácie. FZ sa charakterizuje ako jednotka intenzívnej starostlivosti, kde sú prístroje, ktoré udržiavajú v činnosti chod živého organizmu federácie v štádiu blízkom klinickej smrti. Je tu *konzílium, šoková terapia, výsledky vyšetrenia, resuscitačný pokus, medikamenty, recepty,* ba aj *zákrok;* fungujú tu *prednostovia, primári* aj *sekundári, kontraindikačné kúry, eutanázia, verejná súdna pitva, patologický nález, potvrdenie diagnózy* a *nezvratná smrteľná choroba federácie.*

Ako vidieť, hovorí sa o procese zomierania, ale v skutočnosti je reč o konci federácie. Je to teda klasický príklad alegórie.

Inokedy sa hovorí akoby o tenisovom stretnutí. *Prvý set finálového štátoprávneho duelu sa odohráva na krytých dvorcoch FZ, kde sa predvádza matematicky presná hra, kde sa aj lobbuje* (zrejme v obidvoch významoch – tenisovom i politickom). Z kurtov vychádzajú rozličné signály, začína sa *druhý set*. Tenisový rámec si zvolil autor aj v úvahe o slabinách Dubčekovho *bekhendu*. Pravda, tu ide skutočne len o rámec: v úvodných odsekoch sa hovorí o *politickom Wimbledone*, o *nasadzovaní hráčov, jednotiek aj dvojok*, o *tíme*, o *prestupoch a kruhoch*. Potom nasleduje normálna, nefiguratívna úvaha a až v závere sa autor vracia k tenisu. Je tu *bekhendová strana politického spektra, dubl Zala – Dubček* a končí sa *premárnením šance, ktorá sa črtala na ľavej strane politického kurtu*.

Na analýzu situácie v HZDS sa používa alegória o horolezcoch. Je tu predovšetkým *výstup k vytýčenej méte*, ale aj *zostup, zostupové trasy, zlanovanie najkrkolomnejších direttissím prvého stupňa obťažnosti*, je tu aj *silové zliezanie, základný tábor, vrcholový útok, záchranné akcie*, z ľudí sa napr. spomína *vedúci expedície, vysokohorský vodca, prvolezec, šerpa, snežný bars*.

Nie vždy býva alegória nosným pilierom celého komentára. Napr. alegória o lámaní chleba sa uvádza iba v úvodných odsekoch: vo FZ *sa bude lámať chlieb, každý si bude chcieť zo štátoprávneho pecňa utrhnúť* (!) *čo najväčšiu skyvu, po rozdelení federatívneho bochníka sa bude miesiť na nový, účastníci by si mohli odždibnúť* (!), *ostanú omrvinky*. Potom sa už prechádza k bežnému komentáru. Tento návrat sa niekedy výslovne komentuje. Po poľovníckej alegórii, ktorá sa rozvíja v prvých dvoch odsekoch – je tu *dorazenie smrteľne zranenej federácie, halali, kapitálny kus, hospodár, strelci, duriči, chovný* a *výradový kus, porcovanie* (!) *mäsa* – autor povie: *Vráťme sa však od obraznej nimródskej hyperboly* (!) *k suchopárnejšej, ale o to lapidárnejšej reči komentára*.

Osobitným typom metaplazmy, zmenou tvaru, je nahradenie základného slova synonymným. Autor našich komentárov ju však zriedka využíva, rekompenzuje to inými metabolami.

Pozoruhodnejšie je len využívanie synonymných cudzích slov, a to aj preto, že nezriedka tu nastáva akýsi významový posun, končiaci sa až v nepochopení pôvodného významu. Ak sa hovorí o *korporatívnom odchode poslancov zo zasadacej miestnosti*, je to správny výraz, ale azda by sa malo zdôrazniť nie to, že odišli spoločne, ale skôr *manifestačne, demonštračne*. Hovoriť o *zdecimovaní počtu ministerských kresiel* je trocha nadnesené – stačilo by použiť sloveso *znížiť*, prípadne *zredukovať*. V spojení *v dileme, ku komu sa nakloní miska váh* bolo by namieste skôr hovoriť o *situácii*, lebo *dilema* je možnosť voľby z dvoch. *Dividendou párenia ohňa s vodou by bola*

podpora hnutia – azda skôr *dobrým výsledkom, ziskom.* Slovom *líder* sa označuje nielen vodca strany či hnutia, ale aj celé hnutie (*volebný líder*). *Koaličný sobáš* by bol vlastný akt, v príslušnom kontexte zrejme ide o *koaličné manželstvo.* A napokon: figuratívne prostriedky, ktoré autor používa, nie sú hyperbolou, ale alegóriou.

Už pri čítaní, ale ešte viac pri podrobnejšej analýze Gembického komentárov môže ľahko vzniknúť dojem, že autor mierne prekračuje mieru bežného využívania obrazných prostriedkov. Túto zvýšenú mieru, pravda, rekompenzuje najmä tým, že figuratívne prostriedky využíva aj ako nástroj na zvýrazňovanie architektoniky svojich textov, používa ich aj ako konštrukčné prostriedky. Ale aj tak treba upozorniť, že skutočné zvýšenie efektívnosti textu (meranej stupňom pôsobenia na adresáta) sa dá dosiahnuť len súčasným využívaním všetkých troch kritérií známych z antickej rétoriky: nielen ozdobnosti, ale aj priezračnosti a čistoty. A tu čitateľovi iste neujde, že niektoré výrazové prostriedky sú v Gembického komentároch nie celkom priezračné: málokto bude vedieť, čo je to *direttissima* v horolezectve alebo kto je to *snežný bars.* K priezračnosti neprispievajú ani také použitia slov *dilema, dividenda,* ktoré poukazujú skôr na situáciu a devízu (heslo). Treba upozorniť aj na prehrešky proti čistote, napr. *prahnúť po niečom, kuť pikle* namiesto *túžiť po niečom, kuť úklady, porcovať* namiesto *porciovať*, *odždibnúť* namiesto *odštipnúť*.

A napokon aj jedno teoretické zovšeobecnenie. Analyzované ozdobné prostriedky ukazujú, že niet presnej hranice ani medzi dômyselne utriedenými obraznými prostriedkami v úvahách skupiny meta: napr. mnohé synekdochy (najmä vzťah autor – dielo typu *čítam Kukučína*) majú výrazný charakter zmeny denotátu, mnohé synonymá nepredstavujú len zmenu tvaru, ale aj zmenu významu a pod.

LITERATÚRA

DUBOIS, J. a kol.: Rhétorique générale par le groupe mí. Paris, Librairie Larousse 1970 – Obščaja ritorika. Moskva, Progress 1986. 392 s.

FINDRA, J. – Gombala, E. – Plintovič, I.: Slovník literárnovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 351 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 582 s.

SERAFÍNOVÁ, D. a kol.: Terminologický slovník žurnalistiky. Bratislava, Alfa 1989. 388 s.

Spájateľnosť slov a jazyková norma

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Ako východisko našej úvahy uvedieme definíciu jazykovej normy, ako ju sformuloval Á. Kráľ (porov. Kráľ – Rýzková, 1990, s. 41): „Norma určuje výber možností, ktoré dáva jazykový systém, obmedzuje ho, zväzuje a zaväzuje používateľa jazyka narábať s jazykovými (systémovými) prostriedkami ustáleným spôsobom." Norma pôsobí vo všetkých jazykových rovinách a v „každej relatívne samostatnejšej, osobitnej zložke jazyka" (Mlacek, 1979, s. 128). V tomto zmysle hovoríme o norme aj v súvise so spájateľnosťou slova, ktorú veľmi stručne a jednoducho možno charakterizovať ako schopnosť slova spájať sa s iným slovom. Spájateľnosť má svoju formálno-gramatickú stránku, ktorú opisuje syntax, a svoju lexikálnosémantickú stránku, ktorou sa zaoberá lexikológia a frazeológia (Telija, 1972; Filipec – Čermák, 1985; Meľčuk – Zholkovski, 1988; Dolník, 1990). Nás zaujíma problematika lexikálnej spájateľnosti z hľadiska pôsobenia normy. Je možné rozlišovať sémantickú a lexikálnu spájateľnosť v tom zmysle, že pri sémantickej spájateľnosti uvedieme sémantický príznak, ktorý musí mať slovo, resp. trieda slov spájajúcich sa s východiskovým slovom, a pri lexikálnej spájateľnosti sa priamo uvedie konkrétne slovo, resp. slová, ktoré sa spájajú s východiskovým slovom (Apresian, 1974, s. 61). V tejto úvahe chápeme pod pojmom lexikálna spájateľnosť obidva typy.

So spájateľnosťou slova úzko súvisí výsledok procesu spájania slov a ním je slovné spojenie. Inak budeme normy lexikálnej spájateľnosti posudzovať pri voľných spojeniach a inak pri ustálených spojeniach. Voľné spojenie ako celok nie je súčasťou slovnej zásoby a vzniká v dorozumievacom procese. Voľné spojenie určitých slov je výsledkom aktuálnej komunikačnej potreby a podmienkou jeho vzniku je významová zlučiteľnosť daných slov. V rámci ustálených spojení sa rozlišujú lexikalizované spojenia (tvoria jeden pomenovací celok, ale nie sú obrazné, napr. *klásť dôraz, nepáme číslo*), frazeologizované spojenia (jeden z komponentov spojenia tu nevystupuje ani v jednom zo svojich zvyčajných, „slovníkových" významov, ale v jedinečnom význame charakteristickom len pre dané spojenie, napr. *zlatá mládež*) a frazeologické spojenia, pri ktorých sa pôvodný lexikálny význam členov spojenia akoby „rozplynul" v novom frazeologickom význame spojenia, napr. *zlatý klinec* (Kučerová, 1974). Ustálené spojenia sú súčasťou slovnej zásoby a berú sa z nej ako hotové celky. Aj v takom type ustálených

spojení, ako sú frazeologické spojenia, je dovolené v rámci variantnosti stanovenej normou niečo meniť, ale jestvuje hraničné pásmo, za ktorým sa variantnosť chápe ako narušenie normy. Otázkam fungovania normy vo frazeologických jednotkách sa v našej jazykovede venovala dostatočná pozornosť (Mlacek, 1979, 1982, 1988; Ďurčo, 1986), a preto sa v našom príspevku zameriame na analýzu spájateľnosti slov v rámci voľných a ustálených lexikalizovaných spojení.

Spájateľnosť slova ako jeho schopnosť spájať sa s iným slovom je pri rozličných slovách rozličná. Môže byť široká, viac alebo menej obmedzená, ba niekedy obmedzená iba na jedno slovo. Slová so všeobecnejším významom typu *dať, ísť, položiť, vec, miesto, pekný, nový* a slová s konkrétnejším významom typu *premávať, ošúchaný, chúlostivý, stolička* vstupujú vo svojich priamych, základných významoch do početných spojení so slovami významovo s nimi zlučiteľnými (o pravidlách pôsobiacich pri syntéze lexikálnych významov slov tvoriacich spojenie pozri najnovšie Dolník, 1990, s. 132 – 142). Pri spájaní slov v priamych významoch nie je obmedzujúce pôsobenie normy badateľné. Oveľa výraznejšie zasahuje norma do spájateľnosti týchto slov v ich sekundárnych, odvodených významoch, napr. **ošúchaný** vo význame „častým opakovaním zunovaný, zovšednený", napr. *ošúchané výrazy, frázy, slová*, no sporné sú už spojenia *„ošúchané vety, ošúchané reči"*; **chúlostivý** vo význame „privádzajúci do pomykova, nepríjemný, pálčivý, delikátny", napr. *chúlostivý prípad, chúlostivá situácia, chúlostivá otázka*, no sporné sú už spojenia *„chúlostivé okolnosti, chúlostivá príhoda, chúlostivý rozhovor"* (výklady významov rovnako ako ilustračné príklady, ktoré nie sú v úvodzovkách, sú z Krátkeho slovníka slovenského jazyka – ďalej KSSJ).

Teraz sa pristavíme pri slovách, ktorých spájateľnosť je výrazne obmedzená. Takáto úzka spájateľnosť je podmienená ich konkrétnym, úzko špecializovaným významom predurčeným na vyjadrenie veľmi špecifického príznaku objektu, príp. špecifického javu. Ide o také slová, ako *tikať* (o hodinách), *batoliť sa* (o batoľati), *ožrebiť sa* (o kobyle), *nedonosený* (o deťoch a mláďatách), *hazardný* (čin, hra, hráč), *živný* (roztok, pôda), *výplod* (pejoratívne alebo ironicky o výsledku intelektuálnej činnosti), *ujma* (na zdraví, finančná). Vo výkladových slovníkoch sa na obmedzenú spájateľnosť poukazuje formou tzv. sémantizácie, čo je vlastne poznámka uvedená v zátvorke, ktorá vymedzuje významový (sémantický) okruh slov spájajúcich sa s heslovým slovom, napr. **zakoreniť sa** (o rastlinách), **uplynúť** (o čase) ap. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987) sa pri viac ako 600 slovách uvádza sémantizácia. Obmedzená spájateľnosť týchto slov je podmienená typom ich významu, a teda je záležitosťou jazykového systému. Norma vo

väčšine prípadov len potvrdzuje rozsah možností daných systémom a má skôr prirodzený ako konvenčný charakter. Pre nositeľa jazyka nepredstavuje dodržiavanie týchto noriem osobitné úskalie. Treba povedať, že pri niektorých z týchto úzko špecializovaných slov sa rozvíjajú prenesené významy, napr. sloveso **vypásť sa** s významom „pasením sa vykŕmiť" má prenesený expresívny význam „stučnieť" vzťahujúci sa na ľudí; v KSSJ sa tento prenesený význam sémantizuje poznámkou v zátvorke (o ľuďoch); podobne **nedonosený** (o dieťati, mláďati) predčasne narodený; pren. expr. *nedonosené myšlienky* nie dosť premyslené. Tu je účasť normy a úzu výraznejšia, lebo v prvej fáze konštituovania nového významu (aktuálna metafora) ide o narušenie normy spájateľnosti primárneho významu a v druhej fáze o formovanie normy spájateľnosti nového významu, pričom táto spájateľnosť môže mať konvenčný charakter (t. j. nezahŕňa celú významovú skupinu, ale len niektoré jej členy). Krajným prípadom úzkej spájateľnosti je výlučná (jedinečná) spájateľnosť kľúčového slova s iným slovom (prípadne dvoma-tromi synonymnými slovami), napr. *vypliešťať oči (okále), vycerit' zuby (zubiská), mať naporúdzi, ani muk, vyjsť, dať najavo, vlasy mu stoja dupkom* ap. V odbornej literatúre sa na označenie tohto typu slov používa aj termín *monokolokabilné slová*. Rozdiel medzi monokolokabilnými slovami a slovami typu *tikať* (o hodinách), *batolit' sa* (o batoľati) je ten, že slová uvedené v zátvorke neoznačujú konkrétne slovo, konkrétnu lexikálnu jednotku, s ktorou sa kľúčové slovo (v danom prípade sloveso) spája, ale vymedzujú triedu predmetov, ktorých sa konkrétny príznak týka. Pri slovese *batolit' sa* môžeme v texte použiť niektoré zo synonymných pomenovaní pojmu „malé dieťa" alebo priamo krstné meno batoľaťa. Monokolokabilné slová sprevádza vo výkladovom slovníku poznámka „iba v spojení", príp. „obyčajne v spojení", napr. **forota** -y ž (iba v hovor. spoj.) *mať vo forote* mať v zásobe, *do foroty* do zásoby; **detný** príd. (iba v spoj.) *detné deti* deti terajších detí, **bitkom** prísl. (iba v spoj.) *bitkom nabitý* ap. KSSJ ich uvádza okolo stovky. Spojenia s monokolokabilným slovom pripomínajú ustálenosťou svojho lexikálneho zloženia frazeologickú jednotku a samotné monokolokabilné slová príznakom skoro stopercentnej predpovedateľnosti svojho partnera veľmi pripomínajú frazémy typu *mať za lubom, posledný mohykán*. Ustálenosť spojení s monokolokabilným slovom (*treskúci mráz, bitkom nabitý*) vyplýva z úzko špecializovaného významu daného slova a ustálenosť frazeologických spojení typu *zlatá mládež* vyplýva z jedinečného významového posunu, ktorý prebehol vo frazeologizovanom komponente, alebo zo vzájomného významového „zrastania" a transformácie všetkých komponentov frazeologickej jednotky (*zlatý klinec, mať za lubom*).

Spojenia s monokolokabilným slovom sa od frazeologickej jednotky líšia absenciou obraznosti a spôsobom fungovania v texte. Fungovanie týchto spojení v texte má parametre voľného spojenia, pretože jeho komponenty (slová) môžu vystupovať v rozličnej morfologickej podobe a rozličnom syntaktickom okolí, napr. *náhle vyceril svoje žlté zubiská, takú vec treba mať vždy naporúdzi.* Naproti tomu variantnosť frazeologickej jednotky má pomerne presne stanovené pravidlá. Pri monokolokabilných slovách prakticky splýva spájateľnosť so slovným spojením. Ich fungovanie v širšom syntaktickom okolí, ako sme videli, sa riadi pravidlom významovej zlučiteľnosti a spojenie má v prehovore aktuálnu platnosť.

Z hľadiska dodržiavania noriem spájateľnosti sa ako najproblematickejšia javí skupina slovesno-menných lexikalizovaných spojení typu *klásť dôraz, upriamiť pozornosť, vzniesť obvinenie, uvaliť embargo.* O problematike týchto lexikalizovaných spojení z rozličných aspektov písali viacerí autori, napr. E. Kučerová (1974), M. Pisárčiková (1977), J. Kačala (1978), S. Ondrejovič (1989). Spájateľnosť slovesa v týchto spojeniach má spravidla výberový charakter a nie je predpovedateľná. Ide o to, že niektoré substantíva patriace do jedného významového okruhu (do jednej lexikálnosémantickej skupiny) sa s istým slovesom spájajú a niektoré substantíva z tej istej skupiny sa nespájajú. Napr. spojenia *vzdať úctu, česť, hold, chválu* sú náležité, ale spojenie *vzdať pochvalu* je nenáležité. *Dane, clo* a *embargo* možno na niekoho *uvaliť*, ale *pokutu* treba niekomu *uložiť*. *Prácu* a *energiu vynakladáme*, ale *pracovný výkon podávame.*

Príklady narušania normatívnej spájateľnosti netreba v prípade slovesno-menných spojení prácne vyhľadávať. Stačí sa započúvať do jazyka rozhlasových a televíznych reportáží „z terénu". Napr. v krátkej odpovedi riaditeľa istej firmy na otázku televízneho redaktora sme zaznamenali toto „pozoruhodné" spojenie: *ich pochybnosti sme uviedli na pravú mieru.* „Uvádzanie pochybností na pravú mieru" je nevďačná úloha a lepšie je niečie pochybnosti rovno vyvrátiť. *Na pravú mieru sa uvádzajú* niečie *výroky, slová, tvrdenia.*

Uvedené príklady ukazujú, že obmedzujúce pôsobenie normy je v oblasti lexikalizovaných spojení dosť výrazné a používateľ jazyka musí týmto prostriedkom oficiálnej komunikačnej sféry venovať zvýšenú pozornosť. Situáciu komplikuje aj to, že mnohé slovesá, ktoré sú súčasťou lexikalizovaných spojení, tvoria synonymické rady a ich spájateľnosť s abstraktnými substantívami je čiastočne totožná a čiastočne odlišná (čiastočne sa prekrývajúca spájateľnosť je bežnou vlastnosťou všetkých synoným). Napr. slovesá *vyvolať* a *vzbudiť* majú veľmi podobnú spájateľnosť, čo dokazujú také spo-

jenia, ako *vyvolať* alebo *vzbudiť hnev, podráždenosť, pochybnosti, podozrenie, dojem, pozornosť, úsmev* a iné. Na druhej strane abstraktné podstatné mená *dôvera, láska* a *zvedavosť* tvoria lexikalizované spojenia len so slovesom *vzbudiť* a podstatné mená *škriepka, hádka, škandál* ap. sa spájajú len so slovesom *vyvolať*. Podobne sa správajú synonymné slovesá *nastať, nastúpiť, nadísť, zvládnuť: nastala, nadišla* alebo *nastúpila zima* oproti *nastalo* alebo *zavládlo ticho*.

Tlak normy na lexikálnu spájateľnosť slovies vystupujúcich v lexikalizovaných slovesno-menných spojeniach spôsobuje, že význam mnohých z nich sa dá ťažko sformulovať a sémantizovať tak, aby sa dala jednoznačnejšie určiť ich spájateľnosť. Preto je pri mnohých týchto slovesách najefektívnejším postupom uvedenie istého zoznamu abstraktných podstatných mien s ktorými sa sloveso spája, čím sa naznačí, že jeho spájateľnosť má idiomatický charakter. Ako malá ukážka nám môžu slúžiť lexikalizované spojenia vyjadrujúce realizáciu rozličných komunikačných útvarov:

vysloviť – *názor, mienku, súhlas, predpoklad, hypotézu, domnienku, prosbu*;
vzniesť – *námietku, obvinenie, sťažnosť, žalobu*;
predniesť – *príspevok, prosbu, sťažnosť, obžalobu*;
podať – *apeláciu, žalobu*;
vyjadriť – *názor, mienku, súhlas, myšlienku*;
nastoliť – *otázku, problém, požiadavku*;
predložiť – *návrh, plán, požiadavku, tézu*;
vytýčiť – *heslo, tézu*;
dať – *podnet, pokyn*;
utrúsiť – *(zlomyseľnú) poznámku*;
mať – *(technickú, faktickú) poznámku*;
zastávať – *názor*;
zaujať – *stanovisko*.

Ak sa pozeráme na lexikalizované spojenie zo strany abstraktného podstatného mena, nevyzerá problém spájateľnosti a normy o nič jednoduchšie. Tu stojíme pred problémom zapojenia abstraktného podstatného mena do vety pomocou vhodného slovesa. Niekedy sa môžeme vyhnúť tomuto problému tak, že použijeme rovnakokoreňové sloveso, napr. *vina* – *obviniť, dôvod* – *odôvodniť, pochybnosť* – *spochybniť*. Častejšie sa však pri „zoslovesňovaní" abstraktného podstatného mena musíme popasovať s problémom jeho normatívnej, t. j. lexikálnou normou reglementovanej spájateľnosti:

problém – nastoliť problém, prerokovať problém, (vy)riešiť problém, spôsobovať problém, predstavovať problém, dotknúť sa problému, problém sa vynoril, objavil, vyskytol, problémy nastali;

otázka – dať, nastoliť, položiť, vysloviť otázku, (vy)riešiť otázku, zaoberať sa otázkou, obrátiť sa na niekoho s otázkou, stáť pred otázkou, zahrnúť niekoho otázkami, otázka sa vynorila;

trpezlivosť – strácať trpezlivosť, skúšať niečiu trpezlivosť, niekoho prešla, opustila trpezlivosť, pripraviť niekoho o trpezlivosť, obrniť sa, vyzbrojiť sa trpezlivosťou.

Aj tu vzniká problém synonymných abstraktných podstatných mien s čiastočne sa prekrývajúcou spájateľnosťou:

presvedčenie – nadobudnúť presvedčenie, upevniť sa v presvedčení;

istota – nadobudnúť istotu, získať (väčšiu) istotu;

obžaloba – predniesť obžalobu;

obvinenie – vzniesť obvinenie;

žaloba – podať žalobu.

S problematikou jazykovej kultúry súvisí to, že mnohí používatelia jazyka pri zapájaní abstraktných podstatných mien do vety využívajú len obmedzený repertoár slovies so všeobecným významom, napr. *byť, dať, mať,* a zabúdajú na to, že môžu siahnuť po významovo totožnom spojení s iným slovesom, napr.: *dať/položiť dôraz, dávať/klásť dôraz, dať/uložiť pokutu, dať/uviesť do prevádzky, dať/poskytnúť šancu, byť hrozbou/predstavovať hrozbu, mať/prežívať pocit, mať/pociťovať averziu, mať/prechovávať antipatiu.*

Na záver by sme sa chceli krátko dotknúť problému lexikografického opisu spájateľnosti slov. Pretože lexikálna spájateľnosť má svoje normy, vynára sa otázka, ktoré normatívne príručky tento jav opisujú a v akom rozsahu. Veľká časť informácie týkajúca sa spájateľnosti slov je uložená vo výkladových slovníkoch v podobe opisu významu slova, v podobe spresňujúcich (sémantizačných) poznámok a ilustračných príkladov. Pravda, výkladový slovník nie je špecializovanou príručkou a opisuje viaceré parametre slova naraz (pravopisný, čiastočne výslovnostný, sémantický, gramatický, štylistický a iné). Opis každého z týchto parametrov je len na takom stupni podrobnosti, aký dovoľuje rámec konkrétneho výkladového slovníka. Preto je zrejmé, že jednou z normatívnych príručiek, ktoré by naša verejnosť potrebovala, je aj slovník spájateľnosti. Predpokladom vytvorenia takého slovníka je existencia dobrej kartotéky, ale efektívnejšou a objektívnejšou materiálovou bázou je korpus textov uložených na počítačových médiách. Tento korpus obsluhuje rad programov a jedným z nich je aj program uka-

zujúci vopred zadané (kľúčové) slovo vo všetkých kontextoch, ktoré sa v korpuse nachádzajú. V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra sa pracuje na vybudovaní podobného automatizovaného korpusu. Nazdávame sa, že v istej etape jeho vytvárania bude možné uvažovať o konkrétnych výstupoch v podobe špecializovaných slovníkov. Jedným z nich by mohol byť napríklad aj slovník lexikalizovaných spojení.

LITERATÚRA

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 304 s.

ĎURČO, P.: Funkčné narušovanie normy vo frazeológii. In: Jazyková politika a jazykova kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 17.–19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 272–276.

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.

KAČALA, J.: Slovesá v spojeniach so substantívom *pokornosť*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 139–146.

KRÁĽ, Á. – RÝZKOVÁ, A.: Základy jazykovej kultúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 128 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. I. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

KUČEROVÁ, E.: Z problematiky slovných spojení (Lexikalizované spojenia ako pomenovacia jednotka). In: Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie. Bratislava, Veda 1974, s. 7–40.

MEĽČUK, I. – ZHOLKOVSKI, A.: The explanatory Combinatorial Dictionary. In: Relational Models of the Lexicon. Representing Knowledge in Semantic Networks. Red. M. Walton Evens. Cambridge – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, Cambridge University Press 1988, s. 41–74.

MLACEK, J.: O norme vo frazeológii. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 128–132.

MLACEK, J.: Vývin frazeologických aktualizácií v slovenčine. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 139–144.

MLACEK, J.: Frazeologické normy – tvrdý oriešok. Kultúra slova, *22*, 1988, s. 117–119.

ONDREJOVIČ, S.: O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *53*, 1988, s. 337–358.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach typu *dať súhlas*. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 144–153.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968. 6 zv.

TELIJA, V. N.: Frazeologija. In: Obščeje jazykoznanije. Vnutrenňaja struktura jazyka. Moskva, Nauka 1972, s. 456–515.

Obyvateľské prezývky v Liptove

VLADO UHLÁR

Prejavom bodrosti a životnosti nášho ľudu bol od najdávnejších čias humor. Odrazil sa v bystrom pozorovaní zjavu a vlastností našich spoluobčanov, ich predností, ale najmä povahových a telesných nedostatkov. Tie našli výraz v žartovných, ale zavše i v pichľavých a satirických slovných prejavoch. Takéto postrehy sa stali jadrom posmešných prezývok. Ak sa vzťahovali napríklad na susedov z vlastnej dediny alebo mesta, ostávali zväčša utajené (ak sa nestali prímenom a potom priezviskom), ale ak sa prezývkami zvýrazňovali náhodné alebo typické, často i zovšeobecnené vlastnosti obyvateľov susedných i ďalších dedín a miest, potom sa stali súčasťou ľudového vedomia a v podobe obyvateľských prezývok, ktoré sa zväčša zachovali až do súčasnosti, aj súčasťou tradície. Poniektoré časom zanikli spolu so zánikom podnetov, ktoré podmienili ich vznik. Zároveň však vznikali nové v dôsledku nových okolností, skúseností a významných príhod. Takto sa obyvateľské prezývky stali aj predmetom bádania onomastiky, ale aj folkloristiky, národopisu a do istej miery aj sociológie. To platí o prezývkach všeobecne a, pochopiteľne, aj o prezývkach vzťahujúcich sa na Liptov, jeho dediny a mestá.

Meno kraja (bývalej župy) *Liptov* (pôvodnejšia podoba *Ľuptov* sa zachováva na Orave doteraz) vzniklo podľa názoru jazykovedca J. Stanislava z osobného mena *Ľubota/Ľubta* elipsou zo spojenia *Ľubtov kraj*, a to podľa výslovnosti, teda *Ľuptov/Liptov*. Obyvateľské meno má podobu *Lipták*. Susedia Liptákov na východe, bohatí a posmievační Spišiaci (čo aj „slepí Spišiaci"), už v stredoveku hanili Liptákov prezývkou *Zliptáci*. Prezývka vznikla spojením predložky *z* s obyvateľským názvom *Lipták*, v ktorom dekompozíciou syntagmy (*zlipták*) rozumeli hanlivú prezývku *zlý pták/vták*. Už roku 1683 v nemeckej knihe *Uhorský Simplicissimus* (Ungarische oder Dazianische Simplicissimus; jej autorom je pravdepodobne hudobník Daniel Speer, Nemec zo Sliezska, ktorý dlhšie študoval v Kežmarku) autor posmešne varuje pred prezývkou *Zlipták* čiže *zlipták/zlý vták/böser Vogel*, lebo Liptáci sa pri jej počutí urážajú. Dodnes je známe ironické spojenie *Liptáci – dobrí vtáci*, ktoré diktovala aj závisť z podnikavosti a úspešnosti Liptákov.

Zdrojom výsmechu a prezývok neraz bývajú aj nárečové odchýlky od reči susedných obcí. Rečová citlivosť je pre dedinčanov charakteristická.

V najdolnejšom Liptove s tvrdým nárečím (vplyv niekdajšieho pôvodného nemeckého meštianstva v Ružomberku) sú povestní Švošovčania, ktorí

sa odlišujú od obyvateľov susednej Hubovej (prv Gombáš) a dolnejších Stankovian šušlavým nárečím, v ktorom splynuli tvrdé a mäkké sykavky *š/s* – *ž/z* – *č/c* do jedného radu spoluhlások (šušlavých), čím napríklad zavše zanikajú aj významové rozdiely v slovách *moc/moč, sila/šila*. Je viac žartovných príhod, ktorými sa susedné i vzdialenejšie obce vysmievajú šušlavej reči Švošovčanov.

Výsmech sa ohláša aj v popevku zo susednej Hubovej: „Svosovky šušläjú, Stankovky tähajú / a gombaskie dievky, tie pekne spievajú." (Ale ani v Hubovej nevravia, ale *vrävä*, lebo Hubová, Stankovany a Švošov majú rovnakú tvrdosť nárečia a hojnosť samohlásky *ä* a dlhého *ǟ* namiesto neskoršej dvojhlásky *ia*.)

Gombášania (Hubovčania) prezývajú Stankovancov *Bunčiarni (Bunčäri)*, lebo pre chrústa majú nárečový výraz *bunč* (chrústy bunčia, bzučia, vrndžia pri lietaní), a vymysleli o nich príhodu, že varili lekvár nie zo sliviek, ale z bunčov. Stankovanci boli ináč chýrni pltníci, sebavedomí, a Gombášanom sa odplácali prezývkou *Sekery*. Gombášania boli prevažne tvrdí rubári v Ľubochnianskej doline (patrila do ich chotára), ktorí stínali a spúšťali kmene stromov (kláty = *gány/kány*). Zručne narábali sekerami a boli srdití. V zlosti všetko chceli „porúbať a hádzať do Váhu", ktorý tiekol pred jednoradovou dedinou (na druhej strane bol búrny Váh). Tak to spomínal ich veľký rodák, kňaz, literárny kritik a historik Jozef Kútnik-Šmálov (1912 – 1982).

Dolnoliptovské nárečie v Černovej, Hrboltovej a Komjatnej ostalo mäkké, ale s hojnosťou krátkeho *ä* a dlhého *ǟ* (vplyv Nemcov sa v ich pôvodnejšom obyvateľstve neuplatnil). Obyvateľov Černovej pre nárečový výraz *gäbza* (= kapsa, plecniak) prezývajú *Gäbzärni* a posmešne na nich vyvolávajú: „Mara, ber gäbzu, ideme na smoläre (= na drevo so živicou) do hory!"

Na obyvateľov Hrboltovej pokrikujú: „Hrbôti, razom!" Vymysleli o nich, že zbadali mesiac vraj topiaci sa vo Váhu a v obave oň, všetci svorne sa rozhodli, že ho zaratujú a povrazom a hákmi ho vytiahnu. Na opakovaný pokus a richtárov povel: „Hrbôti, razom!" – mesiac bol na nebi!

Komjatná je veľmi rázovitá dedina, hrdá na to, že tu bola už veľmi dávno (vari od roku 1480) fara, a to aj pre dolnoliptovské dediny Švošov, Gombáš a Stankovany, ktoré sú neskoršieho pôvodu. O Komjatňanoch koluje veľa folkloristických príhod, s našou témou súvisí príhoda o pôvode prezývky *Koniari* (*Koňärä*). Vymysleli, že dedina sa volala *Koňätná*, lebo tu pôvodne pásli kone. V skutočnosti jej starý názov je živý v pôvodnej podobe *Komňätná* a súvisí so slovom *komňata, komnata*. Bol to názov význačnejšej

zrubovej budovy už s komínom (stredoveké lat. *kominata*) ako ubytovne pre kupcov; tadiaľto išla cesta z Turca a od Žiliny hore Váhom na Oravu a do Poľska a potom dolinou Komňätnej, lebo sa nedalo chodiť popri Orave od Kraľovian hore pre bralá, ktoré spadali až do Váhu (cestu vylámali až za čias Márie Terézie v rokoch 1769–1772 už pušným prachom).

Pochopiteľne, Konšťanov, obyvateľov Konskej, prezývajú *Koniarmi* (pôvodný názov Konskej bol *Konská Lúka*).

Rázovitá, početná dedina povyše Ružomberka sú Sliače, pôvodne dedinské mestečko s magistrátom Tri Sliače (*Ňižňejsa, Kostoľany* čiže *Prostredňí Sliač* s kostolom a farou a najmladšia *Višňejsa* čiže *Vyšný Sliač)*. Jej obyvatelia boli poddanými kláštora premonštrátov a potom jezuitov v Turci (Kláštora pod Znievom). Dlho sa odlišovali od okolia charakteristickým krojom, zvykoslovím, ale aj nárečím s výslovnosťou *u* za tvrdé (*buato, huava, chuapec, uopata, puachta...*), preto na nich pokrikovali *Puachtice* (*plachtica* je plachta s koncami čiže trakmi na batohy sena). Prezývali ich tiež *Pudiermi* (azda podľa *pudla*, skrinky so zásuvkami na lieky, s ktorými odchádzali olejkári v Turci do sveta; olejkárstvo vraj malo pôvod v lekárnictve jezuitov).

Obyvateľov vyšného konca Liptovskej Lúžnej prezývali *Pšogánmi*. Azda týchto goralských osadníkov až z konca 17. storočia (1679) tak prezývali podľa častej nadávky „pša kref" (= psia krv).

Obyvateľov Liptovskej Osady prezývajú *Sajdákmi* podľa plátenných plecniakov, ktoré používali (*sajda*, porov. východoslov. *zajda*). Ináč ich zároveň s Lúžňankami, Revúčankami i Bielopotočankami z Revúckej doliny podľa bielych ľanových rubášov (v Liptove *rubáč*) prezývajú aj *Bielorítky* (na rozdiel od žien z dolného Liptova, ktoré nosili už modrotlač, teda už sukne).

Nárečovým výrazom pečiva je *mäteník* čiže posúch, podplamenník z chlebového cesta zvaľkaného so sudovou kapustou. Obľubovali ich a povestnými sa nimi stali Likavčania – *Mäteníci* s tvrdou výslovnosťou.

Vrchársky Liptov patril v minulosti k chudobným regiónom Slovenska, preto nečudo, že v prezývkach obyvateľov obcí sa častejšie vyskytujú mená jedál, ktorých pôvod a názov je sémanticky a zvukovo dráždivý.

Takými sú prezývky *Drobári* v Bobrovci, Okoličnom, Liptovskej Štiavnici, Liptovskej Teplej. Kým *drobky* sú pomenovaním vnútorností najmä z hydiny, jedlo *droby* sú názvom čriev naplnených, nadetých zemiakmi (tu *švábkou*). Prichutenými a čerstvo pripečenými drobami sa hrdili gazdinky spomínaných obcí; nimi boli povestné najmä „meštianky" v Bobrovci, ktoré ich predávali aj na trhu.

Kuľašníci sú obyvatelia Bodíc, Laziska, Vitálišoviec (dnes súčasť Liptovského Mikuláša) a Vlašiek. *Kuľaša* je kaša zo zemiakov, niekde sa nazýva aj *fučka* (na Orave).

Obyvateľov Dúbravy volali *Kutlárni* (*kutle*, ináč držky, sú pokrájané z hrubého čreva a zo žalúdka; držky sa „čistotným" roľníkom dlho hnusili).

Krupárni boli obyvatelia Vlách a Vlašiek.

Zavše takáto prezývka bola iba fingovaná. Vo Vavrišove boli *Kolačníci*, lebo vraj piekli koláče – z popola. V Pavlovej Vsi boli *Kukučkári*, lebo vraj uvarili kukučku na polievku, obdobne tak prezývali aj Fiačičanov (Fiačice sú dnes súčasťou Gôtovian). Zemanov v Liptovskej Anne hnevali prezývkou *Kuracinári* a obyvateľov Kráľovej Lehoty zasa vysmievali prezývkou *Bryndziari* (vraj siali namiesto žita bryndzu, ale nenarástla).

Pre murárov zo Svätého Jána bola prezývka *Pľúckari*, obdobne pre Petranov.

Časté bývali prezývky aj podľa zvierat, vtákov a rýb. Pre hojnosť močiarov a v nich žiab pri Parížovciach ich obyvateľom prischla prezývka *Žabiari*, podobne obyvateľom Liptovského Ondreja, ba aj Svätého Kríža. Im platil pokrik *kvik-kvik-kvik* a *Žabiarni* boli podľa historky, že namiesto vypadnutého haringa Svätokrížan z bariny vytiahol žabu, a keď bol zaplatil, tak ju zjedol.

Napodiv takouto historkou častujú aj Vlkolínčanov v Bielom Potoku a pokrikujú na nich *kŕk-kŕk-kŕk*. (Azda rázovitý útvar Krkavá skala pri ceste dal bezprostredný podnet na túto historku a prezývku obyvateľov vysoko položenej obce pri Ružomberku.) Volajú ich *Žabiarni* v susednom Bielom Potoku, ale i sami si vravia *Krkáňi* (veď žaby kŕkajú).

Ráztočania mali prezývku podľa rýb *Jelšovkári* a Vrbičania *Kleni*.

V Liptove bývali vlci a Žiaranov prezývali *Vlčiarni*, podobne Jamníčanov, ale aj Smrečancov, pravda, na posmech, lebo sa im do osídla namiesto vlka chytil žobrák.

Psiarni posmešne prezývali obyvateľov Kráľovej Lehoty, lebo vraj namiesto barana uvarili a zjedli psa. Aj na nich pokrikovali *hav-hav-hav*.

Ižipovčania boli *Medvedi* (valasi sa za „stratu" zjedených oviec vyhovárali na medvede).

Obyvateľov Ľubele domŕzali pokrikovaním ako na mačky *miau-miau-miau* a vymysleli o nich historku o vohľačovi u pyšnej dievky, ktorý zjedol mačku.

Obyvatelia Važca majú prezývku *Diviaci*, ale takto prezývajú aj obyvateľov Pavčinej Lehoty, lebo ulovili v hore namiesto diviaka zatúlanú sviňu.

Soviarni sa stali obyvatelia Ludrovej, lebo sa vystatovali, že na vŕšku Pancová pri dedine (s hradiskom) býval hradný pán Sova.

Vraniarmi sú obyvatelia Bobrovníka, Liptovského Petra a Tvarožnej. Obyvateľov Liptovského Michala prezývali *Kohútmi*, lebo vraj posielali kohúty do susednej dediny kúpiť pálenku na dlh. Obyvateľov Ploštína prezývali *Kavkami* pre ich zvedavosť, ale z tej istej príčiny aj *Orčíkmi* (nazízali do okien).

Podľa výrobkov a zamestnania prezývali Jalovčanov *Koričiarmi;* vyrábali obľúbené drevené príručné korce na múku v kuchyni. V Závažnej Porube boli známi výrobcovia habariek, teda *Habarkári*. V Bobrovčeku boli *Smoliari*, vyrábali smolu ako kolomaž. V Gôtovanoch boli *Fiľfasníci* (*fiľfas* = kôš na zemiaky), v Kľačanoch zasa *Kolkári* – zhotúvali kolky, drúčky do plotov. Iľanovčanov prezývali *Krpčiarmi* a Trnovčanov *Kapčiarmi,* ale aj *Kapsármi* (vraj žida okradli o kapsu).

Huťania a Borovčania boli aj naozaj *Obločiarmi*; v drevených rámoch – krošniach nosili po dedinách sklo na zasklievanie okien a pôvodne aj výrobky sklárne (dávno zanikla).

Obyvateľov Liskovej povyše Ružomberka hanili prezývkou *Mrskáni* (vraj boli hrdí a skúpi). Mešťanov Hybanov prezývali *Hukánmi*, lebo vraj tak pyšne hovoria, že húkajú; ale na posmech im prischla aj prezývka *Knotiari*, lebo vraj uvarili knôt namiesto slaniny.

Podľa choroby hrdla boli Ivachnovčania *Hrvoliarmi.*

Bohatí, svojvoľní Ľupčania si vyslúžili prezývku *Lumpríci*, ale aj Ľubeľania (časť Zemianska Ľubeľa) boli *Lumproši.*

Beňušovce sú malá a okrajová dedinka (dnes patria k Liptovskému Trnovcu), preto prezývka *Debrecínčania* mala veľmi obmedzenú funkciu a svojím humorom bola účinná iba v úzkom okruhu obce a v časoch bývalého Uhorska, keď bohatý Debrecín s mnohými ulicami bol i v Liptove pomerne známy: v Beňušovciach je iba pár domov, a tak rozprávanie, že „žobrák sa nevedel z Beňušoviec, z ulíc vymotať", mohlo iba tak pôsobiť humorne. Podobne pôsobí aj prezývka občanov Uhorskej Vsi *Cigáni*, lebo je to malá obec s drobnými domami ako vraj cigánske koliby pri väčších obciach. Pritom Uhorská Ves je prvou obcou Liptova historicky doloženou listinou z roku 1230 (Mogiorfolu).

Bobrovníčanov prezývali *Citróni* podľa príhody, že aj žobráka i s kapsou pochovali s *citrónom*, čo bol obrad pochovávania slobodných mládencov. Obyvateľov už zaniknutej osady Nežitovce prezývali *Záhorčanmi* podľa príhody, že sa žena odtiaľ chválila, že už trikrát „zahorela" (t. j. vyhorela).

Matiašovčania boli *Dymári*, lebo ešte mali domy s ohniskom a zadymené izby.

Z novších prezývok sa ušla Ružomberčanom prezývka *Medvediari*. Stalo sa to pre neslýchanú udalosť: roku 1908 vytiahli pltníci z Váhu zohavený

trup bez hlavy a koncov rúk a chodidiel, ktorý komisia s podpitým lekárom označila za zamordovaného človeka a dala pochovať. No onedlho vysvitlo, že to bol ulovený medveď, zastrelený grófom Otom von Sefriedom (odratú kožušinu a hlavu použil na významnú trofej). Kým názov *Ružomberok* a obyvateľské meno *Ružomberčan* majú identifikačnú funkciu, prezývky *Medveďovo* a *Medvediari* hneď vzrušujú, celkom oživujú reč anekdotickým rozprávaním folkloristického typu.

Geografické názvy a obyvateľské mená (*Liptov, Ružomberok, Nitra – Lipták, Ružomberčan, Nitran*) sú propriá a ako vlastné mená patria k veľmi starým jazykovým jednotkám s identifikačnou a lokalizačnou funkciou. Aj prezývky patria k propriám, pravda, živého folkloristického rázu humoristického rozprávania. Často majú miestne a časové obmedzenia. Niektoré sa i strácajú, no vznikajú aj nové.

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: Prezývky obyvateľov obcí na Orave. In: I. slovenská onomastická konferencia v Bratislave 1967. Materiály 1968, s. 71–80.

OPLUŠTIL, A.: Prezývky obyvateľov liptovských obcí. Zprávy Liptovského múzea z r. 1931 a 1932.

PEŘINKA, F. V.: Veselé putovanie po Slovensku. Praha, Orbis 1934.

ŠVECOVÁ, S.: Etnografické a regionálne skupiny v československých Karpatoch. In: Národopisné informácie. Národopisný ústav SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV. Bratislava 1984, č. 3, s. 4–16.

Novšie názvy osôb s príponou -ár (-ar, -iar) *v publicistickom texte*

JOZEF JACKO

V príspevku *Prípona -ár a jej variant -ar v názvoch osôb* (1992) sme na základe dokladov najmä z hromadných oznamovacích prostriedkov konštatovali, že prípona *-ár* a jej varianty *-iar* a *ar* sú veľmi produktívne pri tvorení názvov osôb z rozličných spoločenských oblastí. J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák a kol. v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989) pripomínajú, že slovotvorným sufixom *-ár* sa tvoria názvy osôb od slovies zriedkavejšie (s. 54). Sufix *-ár* je typický pre názvy osôb podľa predmetu činnosti. Patria sem staré slová ako *rybár, peciar,* ale aj veľa novších názvov

povolaní, napr. *plstiar, reťaziar, čerpadlár, stratár, organár.* Mnohé majú ešte príznak hovorovosti: *vývojár* proti neutrálnemu *pracovník vo vývoji, vo vývojovom ústave.* Slovo *dejepisár* je novšie slovo. V Slovníku slovenského jazyka (1959, ďalej SSJ) sa uvádza iba slovo *dejepisec*, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, ďalej KSSJ) sa pri domácom slove *dejepisec* uvádza aj slovo cudzieho pôvodu *historik*, Pravidlá slovenského pravopisu (1991) už uvádzajú slovo *dejepisár.* V príspevku *Štylistická diferenciácia substantív zakončených príponou -ár/-iar* (1980) sme upozornili, že v školskej praxi sa slovo *dejepisec* (učiteľ, profesor, študent dejepisu) málo používa, bežné je však slovo *dejepisár,* resp. *historik.* Slová typu *slovenčinár, ruštinár, dejepisár* sa už nepociťujú ako hovorové slová.

Na základe ďalších dokladov z hromadných oznamovacích prostriedkov venujeme pozornosť najnovším názvom osôb s príponou *-ár,* resp. jej variantmi *-iar* a *-ar.* Doklady ukazujú, že v súčasnosti sa tvoria názvy osôb s príponou *-ár* nielen ako profesiové názvy (podľa predmetu činnosti), ale aj ako názvy osôb, ktoré vyjadrujú príslušnosť, vzťah k nejakému hnutiu, smeru, prúdu. Mnohé z nich majú príznak hovorovosti alebo okazionalizmu. Iba vo veľmi malej miere sú zastúpené názvy osôb utvorené od slovies, prevládajú názvy osôb utvorené od podstatných mien. Na novšie slová s príponou *-ár* so slovesným odvodzovacím základom doklad nemáme, máme iba dva doklady na jej variant *-iar*: *A na základe tejto voloviny vás odrodiari odrodia...* – *Andreja Sládkoviča-Braxatorisa odrodiari chceli odrodiť...* – *Odrodiari majú svoju slabôstku, svojho koníka: vždy keď zistia, že im (nie Národu, ale im odrodiarom) vidí niekto do žalúdka...* (Sme na nedeľu, 14. 1. 1993, s. 6). – *Podaktorí – čo sa nás usilujú obalamutiť, sú talentovaní balamutiari...* (Sme na nedeľu, 14. 1. 1993, s. 6). Slová *odrodiar* a *balamutiar* sú okazionalizmy s príznakom hovorovosti.

Slovo *policajt* sa v SSJ III (s. 214) kvalifikuje jednak ako neutrálne slovo na pomenovanie príslušníka polície, ale aj ako hovorové slovo, ktoré sa používalo na pomenovanie príslušníkov Verejnej bezpečnosti. V súčasnosti sú slová *policajt* a *polícia* v publicistických textoch veľmi frekventované. Okrem slova *policajt* sa používajú aj ich hovorové náprotivky, ekvivalenty, kontextové synonymá, napríklad: *...ktorý je policajtom-okrskárom* (Národná obroda, 10. 6. 1993, s. 1). – *Naši „poriadkári" sa spoliehali na už osvedčené opatrenia...* (Práca, 17. 9. 1992, s. 1). – *Naša dvadsaťjednotka sa od autobusu do hľadiska musela prebíjať „obuškármi" cez húfy „fanúšikov"* (Smena, 17. 11. 1992, s. 12). – *K tým zo zboru sa pridružili najprv „cebéeskári", čierni šerifovia...* (Práca, 11. 7. 1992, s. 1). Slangové slovo *cebéeskár* je utvorené zo skratky *CBS – civilná bezpečnostná agentúra* (spravodajstvo).

Od názvu televíznej relácie *Hra o Niké* je príponou *-ár* utvorený názov *nikár*. Zaregistrovali sme ho v relácii vysielanej 12. 2. 1993 a 14. 5. 1993. Od názvu čitateľskej súťaže *Tuctovka* je utvorené slovo *tuctovkár*: *Odkaz tuctovkárom* (Nedeľná Pravda, 8. 5. 1992, s. 16). – *Tuctovkárka Zuzana Adamičková*... (Nedeľná Pravda, 31. 7. 1992, s. 2). Od slova *tutovka* je príponou *-ár* utvorený názov *tutovkár*: ... *veď celá výprava čakala, že ako „medailový tutovkár" pretrhne*... (Práca, 3. 8. 1992, s. 8). Slová *tuctovkár* i *tutovkár* majú príznak hovorovosti. Od názvu klubu *Roska* je názov osoby *roskár*, iniciálky slov *sclerosis multiplex (SM)* sú základom derivátu *SM-kár*: *„Roskári" schválili rekondičný pobyt v kúpeľoch Číž*... – *SM-kári, ako sa medzi sebou nazývame*... (Smena, 3. 12. 1992, s. 6). Od skratky *Čedok* je derivát *čedokár*: *A teraz ty, úbohý Čedokár, vybavuj, zariaďuj*... (Nedeľná Pravda, 26. 3. 1993, s. 3). Názov *čedokár* treba písať s malým začiatočným písmenom. Aj slovo *čedokár* je hovorové. *Téčkar* používa omamný prostriedok – destilát toluén („téčko"). Slovo *téčkar* je slangové slovo: *Tí naši feťáci sú klasickí „téčkari"*... (Smena, 5. 5. 1993, s. 3).

Od nárečového slova *kolešňa* s významom „stodola" je príponou *-iar* utvorený názov *kolešniar*: *Rok po vojne hŕstka študentov a úradníkov založila Stolovú spoločnosť Kokavčanov žijúcich v Bratislave a nazvala ju Kolešňa.* – ... *nebodaj by kolešniari upadli do podozrenia*... (Národná obroda, 4. 11. 1992, s. 4). Obyvatelia obcí majú často hanlivé názvy utvorené príponou *-ár*. Autor textu ich identifikuje parafrázou: *Po dvadsiatich rokoch sa „tvarožkári" – ako sa sami volajú* (obyvatelia Laskomerskej Viesky) – *vzbúrili, urobili referendum a dali Žiaru zbohom*... (Nedeľná Pravda, 17. 4. 1992, s. 3). – *Ste v Žaškove, medzi „trnkármi", alebo ak chcete, medzi „zajordáncami", pretože tunajší posmeškári prekrstili Oravu na Jordán* (Nedeľná Pravda, 24. 7. 1992, s. 1).

Autori publicistických textov venujú pozornosť aj nečestným osobám, výtržníkom, zlodejom. Aj na pomenovanie takýchto osôb sa využíva prípona *-ár*. Od zdrobneniny *aférka* sme zaregistrovali názov *aférkár*: *„Aférkári", ak použijeme váš výraz, tento priestor zužujú na neúnosnú mieru* (Telegraf, 28. 7. 1992, s. 6). Slovo *aférkar* sa malo utvoriť príponou *-ar*. Je to príznakové, okazionálne slovo. Názvom *hlasivkár* autor textu označil krikľúňov, výtržníkov: *Dvadsaťjeden najrozhorúčenejších hlasivkárov skončilo na ružinovskej policajnej stanici*... (Práca, 17. 9. 1992, s. 1). Zlodejom bicyklov dal autor textu názov *kolieskári*: *Naši „kolieskári" asi tromfnú i slávny film Zlodeji bicyklov* (prešovský Večerník, 14. 5. 1993, s. 1). *Službičkári* sú prispôsobiví ľudia, špekulanti: *Čo zmôžeme, ak premeníme túto krajinu na tábor službičkárov s plnými kešeňami a ostatných* (Smena na nedeľu, 30. 10. 1992, s. 2).

– *Kolaboranti, službičkári, udavači*... (Slovenský denník, 10. 11. 1992, s. 3). V Smene na nedeľu (31. 7. 1992, s. 3) sme zaregistrovali slangové slová s príponou *-ár*. Autor textu ich identifikuje slovami v zátvorke:...*spomedzi seba vyčleňujú a odsudzujú prcačkárov (znásilnenie) a prasačkárov (pohlavné zneužitie detí).*

Význam slova *pančuchár* sa v súčasnosti rozšíril. V SSJ III (s. 18) sa slovom *pančuchár* označuje robotník pri strojoch na výrobu pančúch. V Smene (16. 1. 1993, s. 2) autor textu slovom *pančuchár* označil osobu, ktorá úspory (peniaze) ukladala do pančúch: *„Pančuchári" majú smolu . ...ale teraz chcú obaja premiéri vypáliť rybník tým z nás, ktorí si roky starostlivo odkladali ušetrené grošíky do pančúch.* V takomto význame má slovo *pančuchár* príznak hovorovosti. Okazionálny príznak má aj slovo *čakrár,* ktoré autor textu použil s výkladom: *Najčastejšie sa tu uplatnili ako čakrári či fazenderi, čo je argentínskym, resp. brazílskym označením farmárov.* (Nedeľná Pravda, 16. 10. 1992, s. 6). Od cudzieho slova *mejkap* je príponou *-ár* utvorený názov osoby, ktorá pomocou mejkapu robí kozmetické úpravy tváre: *Potom sú to mejkapári, kadernik, kostymér a asistenti*... (Nedeľná Pravda, 12. 2. 1993, s. 7). Slovo *mejkapár* má príznak hovorovosti.

Aj z oblasti študentského života sme zaregistrovali niekoľko názvov s príponou *-ár*: *Všetci budmerickí matbojári boli totiž stredoškoláci* (Národná obroda, 23. 6. 1993, s. 6). Slovo *matbojár* je napodobenina slov *päťbojár, viacbojár.* Matbojár súťaží v matematike. Slovo *matbojár* má príznak slangovosti. Na Pedagogickej fakulte UPJŠ v Prešove sme sa stretli s oznamom pre *štátničiarov.* Štátničiar ukončil štúdium štátnymi záverečnými skúškami (štátnicami). Základové slovo *štátnica* je hovorové slovo, príznak hovorovosti má aj odvodené slovo *štátničiar.*

Niekoľko odvodených slov s príponou *-ár* sme zaregistrovali aj v publicistickom texte z oblasti športu a telovýchovy: *Cez víkend bojovali slovenskí bikrosári v Rači a Kráľovej pri Senci o body*... (Národná obroda, 25. 5. 1993, s. 14). KSSJ (s. 169) uvádza slovo *kros* (= terénne preteky). Od slova *kros* je formantom *auto-* utvorený derivát *autokros* (KSSJ, s. 40). Slová *krosár, autokrosár* príručky súčasnej spisovnej slovenčiny neuvádzajú. Slovo *kros* je aj súčasťou slova *bikros* (= terénne preteky na malých bicykloch). Slovo *sóličkár* je slangové slovo: *Sóličkári... Naši hrali niekedy sebecky, sóličkovali*... (Sme na utorok, 20. 4. 1993, s. 16). Od slova *výcvik* je utvorený názov *výcvikár*: *František Kánoš, najskúsenejší výcvikár*... (Práca, 26. 9. 1992, s. 9).

Z publicistického textu sme sa dozvedeli, že *titulár* pracuje na veľvyslanectve:...*poslanci by mohli posudzovať kvality titulárov slovenských veľ-*

vyslanectiev, pretože práve oni budú „zviditeľňovať" *Slovensko vo svete* (Slovenský denník, 29. 12. 1993, s. 3). *Protokolár* má na starosti protokolovú agendu: *Protokolára asi zabudli doma* (Smena, 21. 7. 1992, s. 3).

Odborný lekár pre pľúcne choroby je *pľúciar: Stano Novák sa vrátil do pôvodnej funkcie primára-pľúciara v Lehniciach* (Národná obroda, 22. 1. 1993, s. 3). Slovom *vredári* nazval autor textu v Nedeľnej Pravde (23. 4. 1993, s. 5) pacientov, ktorých trápia žalúdočné vredy.

Slepá šnúrkarka je názov rozprávkovej divadelnej hry. Derivát *šnúrkarka* je utvorený od slova *šnúrka: Rozprávková premiéra divadla Romathan Slepá šnúrkarka* (Národná obroda, 8. 3. 1993, s. 13).

Viacej odvodených slov s príponou *-ár* sme zaregistrovali ako názvy osôb, ktoré vyrábajú, resp. pracujú s vecami, ktoré označujú základné slová: *A bývali časy, keď aj nechatári, skrátka všetci panvári pravidelne chodievali aj s manželkami na tzv. večierky* (Nedeľná Pravda, 14. 8. 1992, s. 3). *Panvár* je ten, kto pripravuje panvy na odlievanie. – *Bazenárka* má na starosti bazén: *...mali sme sa už iba dohodnúť s bazenárkou na odmene za upratovanie* (Nedeľná Pravda, 5. 2. 1993, s. 5). Slovo *bazenárka* je hovorové slovo. Príznak hovorovosti má aj slovo *butikár: Butikári sem zas chodia skupovať a zásobovať svoje predajne* (Pravda, 17. 12. 1992, s. 5). *Butikár* je vlastník, majiteľ butika. Slovom *dennikár* sa pomenúva ten, kto pracuje v redakcii denníka: *...vari najlepší slovenský fotograf-denníkar Jožko Baran...* (Smena, 13. 1. 1993, s. 3). Slovo *dennikár* treba zapisovať s krátkym *i* a s dlhým *á* (ako *slovník – slovnikár*). *Povodniari* zasahujú najmä pri povodniach: *Profesionálni povodniari zachraňovali najprv Lekárovce, ktoré zaliala voda v okamihu* (Práca, 5. 12. 1992, s. 15). Pracovníci daňových úradov sú *daniari: Tentoraz NO chváli petržalských daniarov* (Národná obroda, 24. 9. 1992, s. 9). Slovo *daniar* má príznak hovorovosti. *Majstri kompári* (Pravda, 18. 7. 1992, s. 4) a *Uhlikári* (Národná obroda, 22. 4. 1992, s. 3) boli titulky reportáží, v ktorých sa bližšie vysvetľovala ich profesia. Aj slová *kompár* (kto obsluhuje ploché plavidlo na prevážanie cez rieku, t. j. kompu) a *uhlikár* (kto kreslí uhlíkom) sú hovorové slová. Chovateľov korytnačiek označil autor textu slovom *korytnačkár: Klub korytnačkárov. – V Leviciach vznikol klub, ktorý združuje chovateľov korytnačiek z celého Slovenska* (Práca, 21. 4. 1992, s. 5). Od slova *dážďovka* je formantom *-ár* utvorený názov *dážďovkár: Som presvedčený, že takýchto oklamaných dážďovkárov je viacej* (Práca, 1. 12. 1992, s. 15).

Súčasný publicistický (novinársky) text je nasýtený novými slovami, ktoré obohacujú slovnú zásobu slovenčiny. Okrem množstva prevzatých slov sa slovná zásoba novinárskeho textu obohacuje domácimi slovotvornými

prostriedkami, najmä odvodzovaním z domácich, ale aj cudzích základov rozličnými príponami. Pri tvorení názvov osôb sa naďalej využíva veľmi často prípona *-ár* a jej varianty *-iar* a *-ar*. Prípona *-ár* sa využíva pri tvorení názvov osôb patriacich k nejakému hnutiu, smeru, prúdu, organizácii, inštitúcii a pod. Význam niektorých slov s formantom *-ár* sa rozširuje. *Pančuchár* nie je iba výrobca pančúch, ale aj človek, ktorý odkladá úspory doma do pančuchy. Väčšina nových slov s príponou *-ár* má príznak hovorovosti. Menšiu skupinu nových slov s touto príponou tvoria profesiové názvy: *panvár, povodniar, daniar, kompár.*

LITERATÚRA

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1989. 440 s.

JACKO, J.: Prípona *-ár* a jej nový variant *-ar* v názvoch osôb. Kultúra slova, *26*, 1992, s. 298–305.

JACKO, J.: Štylistická diferenciácia substantív zakončených príponou *-ár (-iar)*. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 104–107.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1–6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

Ks

DISKUSIE

O písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch

LADISLAV DVONČ

V spisovnej slovenčine sa veľké písmená píšu predovšetkým na začiatku vlastných mien alebo aj vnútri viacslovných vlastných mien ako pomenovaní jedinečných skutočností (Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, s. 49; ďalej PSP).

Vo viacslovných pomenovaniach, ktoré sa stávajú vlastnými menami len ako celok, píšeme veľké písmená podľa viacerých zásad (PSP, 1991, s. 53 – 55).

Podľa prvej zásady vo viacslovnom pomenovaní, ktoré sa stáva vlastným menom len ako celok, píšeme s veľkým písmenom iba prvé slovo, napr. *Červená čiapočka, Nový rok, Matica slovenská, Slovenská republika, Výskumný ústav zváračský.*

Vlastné meno, ktoré je súčasťou viacslovného vlastného mena, ponecháva si veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste názvu, napr. *Amerika – Južná Amerika, Karpaty – Malé Karpaty, Komenský – Univerzita Komenského, Univerzita Komenského – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Spojené národy – Charta Spojených národov, Organizácia Spojených národov, Európa – Rada Európy* atď.

V názvoch miest a obcí píšeme s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová, napr. *Spišská Nová Ves, Nové Mesto nad Váhom.* Takto sa podľa PSP 1991 píšu aj názvy častí miest ako administratívnych jednotiek (pôvodne zvyčajne názvy samostatných obcí), napr. *Nové Mesto, Karlova Ves, Devínska Nová Ves* (v Bratislave), *Bardejovské Kúpele, Dlhá Lúka* (v Bardejove). K tomu treba pripomenúť, že takto sa píšu nielen názvy častí miest ako administratívnych jednotiek, ale aj názvy častí obcí ako administratívnych jednotiek, napr. *Veľká Dolina, Malá Dolina* (v Dobroči), *Katarínska Huta* (v Cinobani) (Dvonč, 1992, s. 6). Ak názov obce obsahuje zemepisný názov iného druhu, píše sa takýto zemepisný názov rovnako ako ktorýkoľvek iný zemepisný názov (ponecháva si po vstupe do názvu obce svoju pravopisnú podobu), napr. *Závada pod Čiernym vrchom*

(v názve *Čierny vrch* ako pomenovaní vrchu, ktorý je súčasťou názvu obce, píše sa veľké písmeno iba na začiatku). V istých obrazných názvoch, ktoré nie sú oficiálnymi názvami miest a obcí, píše sa veľké písmeno iba na začiatku (ako v ktoromkoľvek zemepisnom názve okrem názvov obcí a miest), napr. *Večné mesto* (Rím), *Mesto vetrov* (preklad názvu *Baku*), *Mestečko mládeže, Detské mestečko.* Takto sa píšu aj názvy táborov, napr. *Tábor priateľstva.*

V cudzích názvoch píšeme podľa zaužívaného pôvodného pravopisu všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami (zachovávame pôvodné písanie), aj keď nejde o názvy miest a obcí, napr. *Alfa Centauri, Slavica Slovaca, New York Herald Tribune, Washington Post.* Ak sa v cudzom názve píše veľké písmeno iba na začiatku celého názvu, zachovávame túto podobu, napr. *Revue des études slaves, Literaturnaja gazeta.* V týchto prípadoch ide vlastne iba o mechanické preberanie pôvodných pravopisných podôb, resp. všeobecnejšie, pôvodných jazykových podôb, čiže tu ide o akési lexikálne citáty. Pokiaľ tu hovoríme o nejakej zásade, je to zásada v tom zmysle, že ide o preberanie hotových cudzích podôb.

Z uvedených zásad má centrálne postavenie prvá zásada. Každé jednoslovné vlastné meno alebo aj akékoľvek viacslovné (aspoň dvojslovné) pomenovanie, ktoré ako celok predstavuje vlastné meno, sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Písaním veľkých písmen sa takto odlišujú vlastné mená od všeobecných pomenovaní, ktoré sa píšu s malým začiatočným písmenom. Táto zásada sa zároveň uplatňuje aj v najvyššej miere, lebo sa týka začiatku každého vlastného mena. Je len prirodzené, že správne písanie veľkých písmen podľa tejto zásady predpokladá poznanie vecnej stránky vlastných mien, či teda v istých konkrétnych prípadoch o vlastné mená ide, alebo nejde. Pritom nielen v bežnej jazykovej praxi, ale aj v teórii sa neraz stretávame s váhaním a neistotou, a to najmä v prípadoch pomenovaní organizačných jednotiek v rámci rozličných úradov, inštitúcií, podnikov, závodov, politických strán a podobne. V rámci vysokých škôl sa pomenovania fakúlt berú ako vlastné mená a podľa toho sa v spisovnej slovenčine píšu s veľkými začiatočnými písmenami, napr. *Filozofická fakulta Univerzity Komenského.* Neistota alebo nejednotnosť sa už uplatňuje pri chápaní pomenovaní katedier alebo iných rozličných zložiek fakúlt, a preto sa stretávame s ich písaním s malým začiatočným písmenom alebo s veľkým začiatočným písmenom, napr. *katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.*

Druhá zásada predstavuje iba rozvedenie prvej zásady na prípady, keď vlastné meno je súčasťou väčšieho spojenia slov, ktoré ako celok tiež pred-

stavuje vlastné meno. Nejde teda o nejaký odlišný spôsob písania veľkých písmen vo vlastných menách. Odlišná je iba zásada písania veľkých písmen v názvoch miest a obcí a ich častí ako administratívnych jednotiek, že sa tu totiž píše s veľkým písmenom každé plnovýznamové slovo bez ohľadu na to, či ide o vlastné meno, alebo nie. Táto zásada sa pritom, keďže sa vzťahuje iba na názvy miest a obcí a ich častí ako administratívnych jednotiek, uplatňuje len v malej miere, resp. v najmenšej miere. Tieto názvy už z hľadiska zemepisných názvov, medzi ktoré patria, predstavujú len malú časť týchto názvov a tým menšie je ich zastúpenie z hľadiska všetkých vlastných mien. Zásada o písaní veľkých písmen v názvoch miest a obcí a ich častí ako administratívnych jednotiek je v spisovnej slovenčine okrajová. Pri uplatňovaní tejto zásady sa vlastne neuplatňuje rozlišovanie vlastných mien a všeobecných pomenovaní pomocou veľkých začiatočných písmen vnútri takýchto viacslovných pomenovaní.

Pri písaní veľkých písmen v cudzích vlastných menách nejde ani tak o zásadu písania veľkých písmen, ale iba o preberanie cudzích vlastných mien ako celkov v ich pôvodnej grafickej podobe. Nakoniec treba spomenúť, že uvedené zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách sa v spisovnej slovenčine uplatňujú už dávnejšie, aj keď presnejšie sformulované boli už v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 a v ich ďalších vydaniach (posledné, 11. vydanie z roku 1971) a čiastočne spresnené v najnovších PSP z roku 1991 (spresnenie sa týka názvov obcí a miest a ich častí ako administratívnych jednotiek, ostalo tu však menšie nedopatrenie, ktoré sa v ďalšom vydaní odstráni). Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách, ktoré sa uplatňujú v spisovnej slovenčine, sa čiastočne stotožňujú so zásadami ich písania v iných jazykoch, čiastočne sa od nich odlišujú.

Návrh na zmenu písania veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch (okrem názvov miest a obcí a niektorých ich častí) podal najnovšie I. Horňanský (1991, s. 52–57). Autor vo svojom príspevku vychádza zo zásad písania veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch, ktoré sa uvádzajú v predchádzajúcich PSP z roku 1953 a v ich ďalších vydaniach, resp. zo zásad písania veľkých písmen vo viacslovných pomenovaniach, ktoré sa stávajú vlastnými menami len ako celky. Niektoré autorove kritické poznámky už nie sú aktuálne, lebo vyšli nové PSP v roku 1991, v ktorých sa určuje nový spôsob písania niektorých zemepisných názvov, napríklad staršie *ulica Partizánov* – novšie *Ulica partizánov, námestie Mieru – Námestie mieru.* Podľa autora logicky je ťažko zdôvodniteľné písanie viacslovných názvov obcí a častí obcí všetkými veľkými začiatočnými písmenami, napr. *Studený Potok, Teplý Vrch, Štrbské Pleso, Čierna Hora,* ale viacslovného názvu vodného toku, jazera, kopca, samoty, osady a i. iba s jedným veľkým

začiatočným písmenom, napr. *Studený potok, Teplý vrch, Štrbské pleso, Čierna hora.* Tento rozdiel vyplýva celkom jednoducho z uplatňovania zásady, že v názvoch miest a obcí sa veľké písmená píšu inak ako v ostatných zemepisných názvoch. O tom, že aplikácia zásad písania veľkých začiatočných písmen vo viacslovných geografických názvoch je náročná, svedčí podľa autora aj rozbor štandardizovaných geografických názvov viacerých zoznamov, na ktorých tvorbe participovali aj jazykovedci. Napr. v Geografickom názvosloví základnej mapy ČSSR z roku 1977 sú štandardizované geografické názvy *Veľký Príslop* (vrch), *Veľký Polom* (vrch), slová *príslop, polom* a *kopa* sú podľa neho apelatíva, a preto by sa mali používať tieto podoby (s malým začiatočným písmenom). Tu však nie je dôležité to, či slová *príslop, polom* alebo *kopa* sú apelatíva, ale to, či sa takéto slová používajú ako vlastné mená na označenie niektorých jedinečných skutočností a potom takéto vlastné mená vchádzajú do iných viacslovných názvov ako ich súčasť. Ak existuje názov *Príslop*, ten sa môže stať súčasťou iného zemepisného názvu, napr. názvu s prívlastkom veľký, teda názvu *Veľký Príslop.* Autor uvádza aj početné iné prípady, ktoré podľa neho sú v súlade so zásadami v predchádzajúcich PSP. Všetky tieto prípady bude teraz potrebné preskúmať z hľadiska najnovších PSP z roku 1991. Niektoré z prípadov, ktoré autor kritizuje, sú z hľadiska najnovších PSP správne, napr. *Dolina mládeže* (hon), *Ostrov kormoránov* (hon).

Autor nakoniec navrhuje „prijať a v Pravidlách slovenského pravopisu zakotviť zásadu jednotného písania veľkých začiatočných písmen všetkých plnovýznamových slov v geografických názvoch vo všetkých prípadoch. Týmto postupom by sa odstránila nejednotnosť i váhanie pri zaraďovaní geografických objektov do jednej z dvoch rozhodujúcich kategórií geografických objektov s diferencovaným písaním veľkých začiatočných písmen". Okrem toho podľa autora „prijatím navrhovaného postupu by slovenčina dospela k zhode s pravopisom veľkej skupiny európskych jazykov v oblasti písania začiatočných písmen viacslovných geografických názvov jazykov (dánčina, angličtina, nemčina, francúzština, gréčtina a i.)" (s. 56).

S týmto návrhom autora nesúhlasíme. Chceme uviesť niektoré argumenty proti takémuto riešeniu písania veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch v spisovnej slovenčine a v prospech doterajšieho spôsobu ich písania.

Spôsob písania veľkých písmen v zemepisných názvoch v spisovnej slovenčine je ustálený už od vydania prvých PSP z roku 1931 (ak berieme do úvahy iba túto príručku, v ktorej sa podáva prvá oficiálna kodifikácia slovenského pravopisu), napr. *Francúzska republika, Atlantický oceán, Lomnický štít, Drevená ulica* (podľa prvej zásady), *Malé Karpaty, Vysoké Tatry,*

Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska (podľa druhej zásady), *Spišská Nová Ves, Kysucké Nové Mesto* (podľa tretej zásady), *Mount Everest, Mount Mac Kinley, New York* (podľa štvrtej zásady). V nedávnej minulosti boli ťažkosti pri písaní názvov s nezhodným prívlastkom, v ktorých podľa PSP z roku 1953 a ich ďalších vydaní vlastným menom bol iba nezhodný prívlastok, napr. *ulica Partizánov, ulica Mieru, sad Slobody.* Kritický rozbor takýchto prípadov ukázal, že vlastným menom tu nie je iba nezhodný prívlastok, ale celé spojenie určeného výrazu s určujúcim výrazom. Podľa najnovších PSP z roku 1991 píšeme už veľké písmeno na začiatku celého spojenia ako vlastného mena, napr. *Ulica mieru, Sad slobody* (rovnako ako *Závod mieru, Rad slobody, Deň republiky* atď.). V bežnej jazykovej praxi sa už v minulosti uplatňovalo písanie *Ulica mieru, Sad slobody.* V spisovnej slovenčine sme sa však nikdy nestretávali s tendenciou písať vo všetkých zemepisných názvoch všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom, teda napr. s tendenciou písať *Francúzska Republika, Lomnický Štít, Stredozemné More, Dlhá Ulica.* S takouto tendenciou sme sa nikdy nestretávali ani v prípade názvov s nezhodným prívlastkom, teda nepoužívali sa podoby *Ulica Mieru, Sad Slobody* a pod. Ani v tomto prípade by zmena písania veľkých písmen nemala oporu v bežnej jazykovej a či pravopisnej praxi. Bežní používatelia jazyka by sotva rozumeli tomu, prečo sme najprv používali pravopisné podoby typu *ulica Mieru, sad Slobody,* teraz používame podoby *Ulica mieru, Sad slobody* a novšie by sme takéto podoby mali zas nahradiť pravopisnými podobami *Ulica Mieru, Sad Slobody* atď. Viedlo by to najskôr ku kolísaniu, proti ktorému chce bojovať I. Horňanský uplatnením svojho návrhu.

Obrazné pomenovania miest a obcí alebo pomenovania táborov, ktoré majú najbližšie k názvom miest a obcí, sa bežne píšu rovnako ako iné zemepisné názvy, nie ako názvy miest a obcí, napr. *Večné mesto* (nie *Večné Mesto*), *Mesto vetrov* (nie *Mesto Vetrov*), *Tábor slobody* (nie *Tábor Slobody*) atď.

Písanie veľkých písmen na začiatku každého plnovýznamového slova, aké sa v spisovnej slovenčine uplatňuje pri názvoch miest a obcí, predstavuje vcelku okrajový prípad, ktorý sa týka malej skupiny názvov v rámci veľkej skupiny zemepisných názvov. Tento spôsob písania tu nevzbudzuje nejakú väčšiu pozornosť už preto, že mnohé názvy môžeme brať ako názvy, ktoré sa píšu podľa prvej a druhej zásady. Početné názvy miest a obcí vznikali tak, že sa k starším názvom pridávali rozličné rozlišovacie prívlastky, napr. *Štubňa – Horná Štubňa, Dubové – Horné Dubové, Obdokovce – Horné Obdokovce, Plachtince – Horné Plachtince, Hôrka – Hôrka nad Váhom.* Prípadov, v ktorých sa vnútri názvu mesta alebo obce píše plnový-

znamové slovo s veľkým začiatočným písmenom, pričom nejde o vlastné meno, je vcelku málo, napr. *Kysucké Nové Mesto, Spišská Nová Ves.* Keby sme však tento spôsob písania uplatnili aj pri iných zemepisných názvoch, existoval by obrovský počet názvov, v ktorých by sa okrem slova na ich začiatku písali s veľkým písmenom aj ďalšie plnovýznamové slová, tie by však neboli vlastnými menami vnútri viacslovných názvov, napr. *Atlantický oceán – Atlantický Oceán, Slovenská republika – Slovenská Republika, Lomnický štít – Lomnický Štít, Račianska ulica – Račianska Ulica, Ulica slobody – Ulica Slobody.* Takto by sa veľmi zvýraznil rozdiel medzi písaním zemepisných názvov (všetky plnovýznamové slová by sa písali s veľkým začiatočným písmenom) a písaním iných vlastných mien (veľké písmená na začiatku názvu a vnútri názvu iba vtedy, ak ide o ďalšie vlastné meno ako jeho súčasť).

Ak by sme prijali Horňanského návrh, znamenalo by to, že by sme neprimerane rozšírili platnosť okrajovej zásady o písaní veľkých písmen vo vlastných menách na úkor základnej zásady, ktorá je v spisovnej slovenčine dávno ustálená.

Autor uvádza, že prípadná úprava písania veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch v spisovnej slovenčine by viedla k priblíženiu stavu v slovenčine k stavu v iných jazykoch. Treba uviesť, že jednotlivé jazyky mávajú svoje pravidlá písania veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách, tieto pravidlá sa však pritom týkajú nielen zemepisných názvov, ale aj iných názvov. V angličtine, ktorú spomína, sa s veľkým písmenom píše každé plnovýznamové slovo nielen v zemepisných názvoch, napr. *Salt Lake City,* ale napr. aj v názvoch denníkov, časopisov a pod., napr. *Washington Post, New York Herald Tribune* atď. Nemyslím, že by sme aj v spisovnej slovenčine mali uplatniť tento spôsob písania a podľa toho písať napr. aj *Slovenská Reč, Hlas Ľudu* atď. namiesto *Slovenská reč, Hlas ľudu* (aby sme sa priblížili k stavu v anglickom jazyku alebo v iných jazykoch).

Na záver chceme zdôrazniť, že nevidíme nijaký dôvod, aby sme menili zaužívaný spôsob písania veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch v spisovnej slovenčine, resp. menili zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách, ktoré sú formulované v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991.

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Veľké písmená a viacslovné vlastné mená. Nedeľná Pravda, *1*, 1992, č. 16, s. 6.

HORŇANSKÝ, J.: K otázke písania veľkých písmen vo viacslovných geografických názvoch. Kultúra slova, *25*, 1991, s. 52–57.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O hrách a hračkách nedanovských detí

IVAN MASÁR

Pri listovaní v bibliografii slovenskej etnografie, folkloristiky či jazykovedy zistíme, že dávne detské hry a hračky na dedine ešte stále pútajú dosť pozornosti. K ich výskumu sa teda pristupuje z etnografického, folkloristického a jazykovedného hľadiska, pričom každý špecializovaný výskum, resp. jeho výsledky, obsahuje aj prvky z iných záujmových oblastí: ak sa jazykovedec pri výskume detských hier v prvom rade sústreďuje povedzme na ich názvy, slovnú zásobu používanú pri hraní konkrétnej hry ap., nemôže celkom obísť ani to, čo je predmetom záujmu etnografa alebo folkloristu. Pravdaže, platí to aj naopak.

Základným stavebným prvkom tohto článku o detských hrách je jazykový materiál[1] z obce Nedanovce. Obec sa nachádza na ľavom brehu rieky Nitry v okrese Topoľčany asi 12 km severovýchodne od Topoľčian a pokladá sa za podhorskú obec, hoci sa jej obyvatelia takmer až do 2. svetovej vojny zaoberali iba poľnohospodárstvom. Hodno poznamenať, že obec bola jedným z bodov, z ktorých sa získaval nárečový materiál pre významné jazykovedné diela – pre *Atlas slovenského jazyka* a *Slovanský jazykovedný atlas*. Pri výbere tohto bodu sa zrejme vychádzalo z toho, že obec sa nachádza v prechodnom pásme medzi stredoslovenskými a západoslovenskými nárečiami. Okrem jazykového materiálu zhromaždeného pre potreby atlasov nepochybne patria do studnice rodnej reči aj výrazové prostriedky súvisiace s detskými hrami.

---

[1] Tento materiál je autorovi známy z autopsie, no vzhľadom na takmer polstoročné odlúčenie od pôvodného jazykového prostredia bolo potrebné preveriť ho priamo v obci. Ochotne pritom pomohli niekdajší Nedanovčania Július Gális, profesor slovenčiny v Partizánskom, a JUDr. Rudolf Chrenko, t. č. v Nitre, ktorý odporučil a získal informátora z najstaršej generácie Nedanovčanov. Informátorom bol pán Jozef Zima (78 r.), ktorý celý život žije v Nedanovciach. Charakterizuje ho pozoruhodná fyzická sviežosť, dobrá pamäť a schopnosť súvisle a zaujímavo rozprávať. V článku sú použité viaceré jeho výpovede v miestnom nárečí. Všetkým patrí vďaka za ochotnú spoluprácu, do ktorej sa výdatne zapájali aj sestra a brat autora.

Len čo slniečko a jarný vietor vysušili priedomia a hradskú, začali chlapci *hrať gulki*. Hrali sa *na piať e, na čiaru a do jamki/na jamku*. Chlapci, ktorí mali úmysel hrať, najskôr zisťovali, či sa im hranie oplatí. Preto si kládli otázky: *máš kupuvané, doma robené, višúchané/staré, nové?* Najväčší záujem bol o *nové kupuvané gulki*. Bezprostredne pred hraním sa ešte kontroloval počet guliek a skúšala ich kvalita: guľka uchopená končekom palca a ukazováka sa zľahka udierala o očný zub a podľa zvuku sa usudzovalo, či je to *sklenačka, kamenačka* alebo *hlinačka, len taká z hlini, doma robená*. O vlastnenie priezračných sklených guliek alebo guliek s dúhovými pásikmi či vlnovkami mal záujem každý chlapec. Takých guliek však bolo málo, preto ich majiteľ vkladal do hry len výnimočne.

Hra *na piať e* sa zväčša hrala na kraji hradskej napr. cestou zo školy. Hralo sa tak, že jeden z dvojice záujemcov o hranie hodil guľku pred seba do ľubovoľnej vzdialenosti, a keď ostala stáť, protihráč sa z rovnakého miesta usiloval hodiť k nej svoju čo najbližšie. Ak sa priblížila na piaď (vzdialenosť sa „prísne" merala tak, že sa palec roztvorenej dlane musel dotknúť povrchu jednej a malíček druhej guľky), chlapec vyhral guľku, ktorú ako prvú hodil protihráč. Ak vzdialenosť nemerala piaď, prvý chlapec mal možnosť posunúť ukazováčikom guľku protihráča k svojej, pričom priblíženie na piaď znamenalo výhru guľky. Posúvanie, presnejšie jednorazové posunutie guľky poloohnutým ukazováčikom opretým o palec sa volalo *šuch* alebo *šuchnuťie/šúchaňie*. Rovnako sa postupovalo aj pri hre *na cóli* (vzdialenosť guliek sa merala palcom ruky).

Ďalšie dve hry s guľkami sa hrali na priedomiach, *ďe bola dobre virobená zem*, t. j. kde bol rovný a hladký povrch. Kameňom, drievkom, nožíkom ap. sa urobila na zemi rovná čiara, na ktorú hráči hádzali dohodnutý počet guliek (preto sa táto hra s guľkami volala *na čiaru*), a vyznačilo sa miesto, z ktorého sa malo hádzať. Po príprave „hracej plochy" jeden z hráčov (hru mohli hrať viacerí) položil strohú otázku *o kolko*, na ktorú dostal rovnako strohú odpoveď, napr. *o tri, o štiri, o peť, o šetki, čo mám/máš*. Potom sa určovalo poradie hádžucich: jeden z hráčov vzal do ruky kameň (kamienok), prehadzoval ho za chrbtom z ruky do ruky, v jednej ruke ho zovrel a zovreté ruky vystrel pred seba s otázkou: *F kerej ruke mám kameň/f kerej ruke ho držím*? (Otázka sa nemusela položiť, vystreté ruky boli dosť zreteľnou výzvou.) Protihráč ukázal na ruku, o ktorej predpokladal, že je v nej kamienok. Ak uhádol, mal možnosť vybrať si, či bude hádzať prvý, alebo druhý. Keď chceli hrať viacerí, poradie sa určovalo tak, že hráči urobili kruh, jeden v strede počítal do troch, pri čísle tri zvýšil hlas a rukou sa dotkol toho, *na koho vinšlo/pallo tri*. Ten z kruhu vystúpil, postavil sa vedľa a za ním sa potom po odpočítaní postavili ďalší. Pri hre na čiaru bolo cie-

ľom hodiť dohodnutý počet guliek na čiaru alebo aspoň čo najbližšie k nej. Kto hádzal prvý, bol v istej nevýhode. Nasledujúci hráč mal totiž prehľad o vzdialenosti guliek od čiary aj o guľkách na čiare, a keď sám hodil guľku bližšie k čiare, ako bola guľka (guľky) protihráča, mohol si vziať prehodenú guľku (guľky), a keď šťastne zasiahol guľku na čiare a vysunul ju za čiaru, t. j. *keť spraveu̯ cik/keť sa mu podareu̯ cik,* vyhral všetky rozhodené guľky.

Pri hre *do jamki* sa v zemi vyhĺbila jamka a vyznačila čiara, od ktorej sa guľky hádzali. Kto hru začínal, *pohrkau̯ gulki* (t. j. poprevracal a premiešal ich v dlaniach) a usiloval sa čo najviac z nich hodiť do jamky. Guľky spadnuté do jamky si vzal a tie, čo sa dostali mimo, usiloval sa dostať do jamky *šuchom*. Guľka sa však musela ta dostať po dotyku s inou guľkou, t. j. tak, že *cikla, že spravila cik*. Keď sa to nepodarilo, v hre pokračoval protihráč.

Popri hrách s guľkami využívali sa priedomia aj na ďalšie detské hry. Podobne ako sa na čiaru hádzali guľky, hádzali sa aj drobné mince – *petáčiki, šestáčiki, málokedi koruni* – alebo gombíky. Kto z vymedzeného miesta *dohoďeu̯ najblišśie k čiare* alebo na ňu, teda ten, *čo iného prehoďeu̯, brau̯ šetko, vihrau̯ šetko.* Okrem priameho hádzania na čiaru hádzali sa guľky, mince alebo gombíky *o parkan* (plot z dosák alebo taká brána do dvora), resp. o hladkú stenu. Na čiaru alebo do jej blízkosti sa teda skotúľali po odrazení od steny alebo došteného plota.

Aj dievčence obsádzali priedomia vyhriate jarným slnkom. Hrávali tam *határ*: na zemi si nakreslili štvorce usporiadané do pozdĺžneho útvaru pripomínajúceho kríž. Napred ním *prekračuvali* zo štvorca do štvorca na obidvoch nohách, potom *skácali len na jennej* (ľavej aj pravej), nato *hoďili sklíčko*, t. j. črepok z rozbitého pohára alebo taniera, do niektorého štvorca a predchádzajúce úkony opakovali tak, že pri návrate do východiskového postavenia sklíčko zdvihli. Najťažším úkonom bolo *prekračuvaňie slepiački/zo zažmúreními očami*. Jedna z účastníčok hry pomáhala pri ňom „navádzaním" do štvorca. Keď hráčka stúpila na čiaru, vystriedala ju v hre iná. Tak sa postupovalo aj pri ostatných úkonoch.

Pokiaľ ide o názov hry *határ*, súvislosť s naším slovom *chotár* je celkom zreteľná (ide o spätné prevzatie z maďarčiny). Táto súvislosť zároveň dobre odkrýva motiváciu pomenovania – jeden z významov slova *chotár* je totiž „hranica, rozhranie". V detskej hre bolo základnou podmienkou nedotknúť sa nohou čiary vymedzujúcej istý priestor (konkrétny štvorec), t. j. pohybovať sa požadovaným spôsobom v istých hraniciach, v istom chotári. Názov *határ* poznala len staršia generácia, mladšia už túto hru nazývala opisom *hrať sa na školu/robiť si školu* očividne preto, že pri hraní sa museli splniť za istých podmienok viaceré úlohy.

Ďalšou dievčenskou hrou bolo *skácaňie/viskacuvaňie na špagáťe*. Skákalo sa tak, že si dievča samo *krúťilo špagát*, t. j. držalo ho v roztiahnutých rukách, švihalo ním, a po priblížení sa oblúka špagáta k zemi špagát preskočilo. Druhý spôsob: dve dievčence krútili špagát, tretie (štvrté) ho *preskacuvalo*. Ak sa pri preskoku do špagáta zamotalo, v jednom aj v druhom prípade pokračovalo v skákaní iné dievča. Tretí spôsob: špagát sa preskakoval tak, že sa uchopil do jednej ruky a tesne ponad zem sa v predklone švihal do kruhu. Súťaživý prvok v hrách bol v tom, že sa počet preskokov počítal.

Medzi ďalšie hry, ktoré sa začali hrať na jar, patria rozličné druhy pohybových hier, predovšetkým naháňačiek. „Klasická" *naháňačka* sa začínala na dva spôsoby. V klbku chlapcov (zriedkavejšie dievčeniec) sa daktorý, zvyčajne najstarší, nenazdajky dotkol rukou ktoréhokoľvek chlapca a povedal mu *si*. Klbko sa nato rozpŕchlo a chlapec, *kerí bou̯ si*, sa usiloval daktorého dohoniť, dotknúť sa ho, povedať *si* a odovzdať tak úlohu naháňača. Ten sa zasa usiloval inému urobiť to isté. Pri naháňačke sa uplatňovala rýchlosť v behu a šikovnosť v uhýbaní a kľučkovaní. A práve pri uhýbaní alebo kľučkovaní, *keť sa naháňač načahuvau̯ rukou*, vznikali neraz škriepky o to, *či sa ma/ho dotkou̯, alebo ňedotkou̯, či ma/ho chiťeu̯, alebo ňechiťeu̯*. Druhý začiatok naháňačky bol takpovediac oficiálny – prvý *naháňač* sa určoval odriekaním vyčítanky:

Jeden, dva, tri,
mi zme z Ňitri.
Kerí je tu medzi nami,
čo má v hlave plno slami,
(ten) ňech iďe von.

Alebo:
Eden, beden,
cicka, hrebeň,
cibula, babula,
bum, bác.

Naháňať začínal ten, na koho vyšlo z vyčítanky slovo *von*, resp. *bác*. Iná vyčítanka, ktorú sa však nepodarilo skompletizovať, mala „tajuplnú" podobu, lebo sa skladala z onomatopoických a cudzích slov. Ide o vyčítanku *Eniki, beniki, kliki bé, / ábr, fábr, domine*... uvádzanú aj z iných oblastí (porov. napr. Pukančíková – Palkovič, s. 28).

Iný typ naháňačky predstavovali „rýchlostné preteky". Dvaja alebo aj viac chlapcov v nich súťažilo o to, kto skôr dobehne do určeného cieľa. Hra sa začínala výzvou alebo otázkou *pome na úbehi!/iďeme na úbehi?* Po sú-

hlasnom vyjadrení sa určil cieľ: *gdo buďe prú pri stuňňi, pri škole, pri kapl(o)nke, pri Turčekoṷ, Peňiaškoṷ, Peciaroṷ/pri Turčekeje, Peňiaškeje, Peciareje bráňe* ap. Na pokyn *uš/čil* sa súťažiaci rozbehli, prvý v cieli *úbehi vihraṷ*.

Naháňačkou svojho druhu bola hra *na koňe*. Spravidla sa na nej zúčastňovali traja chlapci. Potrebné pomôcky: asi 3-4 m dlhý hrubší špagát, prútik (jeden alebo dva). Na obidvoch koncoch špagáta sa urobilo také veľké oko, aby sa mohlo prevliecť cez hlavu a potom pod ľavú alebo pravú pazuchu krížom upevniť na prsiach. Oká sa prevliekali cez koncové slučky špagáta a museli byť voľné, *abi koňa ňeškrťili*. Takto upravený špagát imitoval konský postroj – *šíri* – a chlapci ho nosili vo vačku nohavíc alebo trenírok. Na začiatku hry sa rozdeľovali úlohy: *gdo buďe gazda/paholok, gdo buďe náruční a gdo selloví kôň.*[2] Po rozdelení úloh sa začala vlastná hra. Gazda/paholok najprv zisťoval, či sú „kone" v poriadku: *otváraṷ im piski, či majú dobré šetki zubi, dvíhaṷ nohi, či dobre držia potkovi, potom založeṷ ohlaṷcu* (spomínaná slučka), *chiťeṷ oprati* (zvyšná časť špagáta), *okríkoṷ bijó a koňe sa pohli*. Prútikom (= bičom) ich poháňal do behu a priťahovaním či uvoľňovaním „oprát" celý beh reguloval. Pravdaže, okrem biča používal aj zvukové pokyny: *ťihí, hóť, pŕ, hé, héha, curik/curuk, stoj/stojíš ho, auf* (povel na zdvihnutie nohy, keď gazda zisťoval, *či sa ňeotrhla potkova*) ap. Druhý prútik držali „koňe" v rukách (jeden v ľavej, druhý v pravej) a vliekli ho po zemi; predstavoval *oje* voza. Hra *na koňe* bola imitačnou hrou, pri ktorej chlapci napodobňovali to, čo videli a počuli *pri zapriahaňí koňí* na gazdovskom dvore, pri *kuvaňí koňí na kováčovom dvore pri šmikňi/vihňi* ap. Preto pri hre napodobňovali napr. *mrcha koňa, čo sa ňesťeṷ dať oširuvať, čo miksuvaṷ hlavoṷ, hrízoṷ, fingaṷ zaňňíma nohama, hrdžaṷ, čo sa plašeṷ, báṷ a ňeťahaṷ, čo sa ňesťeṷ dať zazuballiť* atď.

Kôň ako dedinskými chlapcami veľmi obdivované zviera sa dostal aj do ďalšej hry, ktorá sa volala *na vojnu*. Silnejší chlapci *zali na koňa*, t. j. posadili si na plecia, slabších, zoradili sa proti sebe a chlapci sediaci na koni sa usilovali zhodiť protivníka, prípadne aj koňa na zem. Víťazom bol ten, *čo zhoďeṷ šetkích a sám ňepadoṷ*. Ďalšou hrou bolo nosenie sa na koni (funkcia jazdca a koňa sa striedali) a „jazdecké preteky", v ktorých šlo o to, kto dôjde na koni do určeného cieľa čo najskôr. Hru sprevádzalo pokrikovanie (*bijó, bijó*) a šibanie „koňa" bičom (paličkou, prútikom alebo len

[2] Okrem toho sa niekedy dávali buď všeobecné mená (*pejo, fukso, štajerák, hucul, šimeľ*), buď vlastné mená. Informátor uviedol, že jednému chlapcovi ktosi vymyslel meno *Trtús* a to mu zostalo ako prezývka na celý život.

rukou). Aj pri tejto hre sa neraz napodobňovala reálna situácia, napr. kôň sa usiloval jazdca zhodiť, iný sa zasa vzpieral, nechcel bežať ap.

Z pohybových hier treba ďalej uviesť *kolesuvaňie*, t. j. kotúľanie kolesa pred sebou tak, že sa rukou (dlaňou) alebo paličkou koleso udržiavalo v pohybe a hrajúci sa za ním bežal. Ako koleso sa najčastejšie používala ľahká obruč z dreveného vedra, zo suda ap. Zruční chlapci ovládali pri hre s kolesom všelijaké „figúry" (náhle zabrzdenie, nastoknutie kolesa na paličku tak, aby na nej doznel rotačný pohyb, zmena smeru pohybu, pohyb po vlnovke atď.).

Medzi pohybové hry treba zaradiť zdanlivo pokojnú až statickú hru na skrývačku; v istej situácii bolo totiž potrebné vedieť rýchlo utekať. Nedanovské deti volali túto hru *umpas* a začínali ju výzvou *pome sa hrať (na) umpas/pome sa hrať na skovávanku/pome sa skovávať*. Vyčítankou *Ďesať, dvaccať, triccať, / začaŭ Gašpar kričať,/ že ho bolí brucho,/ abi bolo ťicho* sa rozhodlo, kto bude *žmúriť* (t. j. stáť so zatvorenými očami čelom k stene, stromu, stĺpu ap.), a potom na výzvu *uuš* alebo kolísavé *uú*, ktoré z rozličných strán kričali skrývajúci sa, začal žmúriaci hľadať úkryt aj ukrytého. Toho, koho žmúriaci zbadal ako prvého, pomenoval a slovami *viďím ťa, umpas,* ako aj trojnásobným úderom dlaňou do steny, stromu či stĺpa mu prisúdil v ďalšom kole úlohu žmúriť. V hľadaní ostatných pokračoval, no tí pasívne nevyčkávali, ale menili úkryty a v príhodnej chvíli prebehli na miesto žmúrenia, kde slovom *umpas* a ľahkým úderom dlaňou do steny, stĺpa či stromu získali právo skrývať sa aj v ďalšom kole. Hľadanie pokračovalo dovtedy, kým všetci neboli odhalení, resp. nepribehli na miesto žmúrenia. Stávalo sa, že žmúriaci nikoho neodhalil a musel žmúriť viackrát za sebou. Ak ho už žmúrenie omrzelo, sám sa vyradil z hry povedačkou: *tri korunki na hlavu, ňehrám, ňehrám* alebo *tri korunki na hlavu tfuj, tfuj,* pričom sa prstami trikrát dotkol temena hlavy. Povedačka sa používala aj pri dobrovoľnom odstúpení z iných hier.

Umpas bola skrývačka pre menšie deti (do 10-12 rokov) a bola priestorovo ohraničená (bezprostredné okolie školy, zvoničky, majera ap.). Vyspelejšie deti (12-15 rokov) volali svoju hru na skrývačku *kmín – žandár* a priestorové obmedzenie pre ňu neplatilo. Dve skupiny chlapcov rozdelených na skrývajúcich sa kmínov a hľadajúcich žandárov sa potulovali po celej dedine, kmíni sa mohli skryť v stodole, v stohu slamy (*kozol*), v prázdnom chlieve ap. Vypátraní kmíni boli podrobení výsluchu, usvedčení z krádeže a potrestaní (údery palicou – nie vždy len symbolické – alebo holou rukou po zadnej časti tela).

Azda každé dieťa sa rado hrá s blatom či hlinou. Nedanovské deti si z nej zhotovovali na kraji hradskej rozličné predmety (*dom, hríb, kostuǫl,*

koláče), ale hrali sa s ňou aj inak. Z hliny alebo blata primeranej hustoty sa urobila guľka približne vo veľkosti orecha, nastokla sa na tenký prútik alebo paličku – to bola *funga* – a prudkým švihom odhodila čo najďalej. Z povahy veci vyplýva, že v tejto hre neraz šlo o to, *gdo najďalej zahoďí*.

Deti majú rady buchot, vŕzganie a iné podobné zvuky. Hlina alebo blato ich vedelo v tomto smere dostatočne uspokojiť hrou *na hubabu*. Do väčšej hlinenej alebo blatovej gule sa vyhĺbila čo najširšia a najhlbšia jamka (nie diera), guľa sa do dlane uchopila tak, aby jamka smerovala dolu, a prudko *sa capla*, t. j. hodila o zem. Zvyčajne to strelilo čiže vyvolalo žiadaný zvukový efekt. Pred hodením gule sa odriekala táto „zaklínacia" formulka: *Hubaba, hubaba, / na kostole ďiera / a ti hubaba dobre mi strel!* Pri slove *strel* sa guľa hodila o zem.

Ďalšou hrou na hradskej alebo na priedomí bola hra s drobným drevenym predmetom, ktorý sa volal *picek*. Bol to valček hrubý 3-4 cm a dlhý asi 10 cm, ktorého konce boli zrezané do kužeľa vysokého 3-4 cm. Valček sa položil na rovnú zem, rovný kameň alebo doštičku v strede kruhu. Úlohou bolo udrieť kužeľovitú časť valčeka palicou alebo latou (volala sa *lapaňa*) tak, aby *picek viskočeu̯ a v luft'e sa mohou̯ lapaňou zaraziť*. Aj v tejto hre šlo o to, *gdo zarazí najďalej*. Obidva údery do picka si vyžadovali značnú mieru zručnosti. Keď sa hráčovi úkon nevydaril, pokúsil sa o to iný hráč.

Zaujímavou a v dedinskom prostredí aj dosť výnimočnou hrou bola hra starších detí s nemotivovaným a zatiaľ nedešifrovateľným názvom *pakster*. Pri hre bolo potrebné toto náradie: dva väčšie kamene (kameň sa volal *míto*), menšia lopta (pôvodne to bola doma urobená tvrdá guľa z handár potiahnutá usušeným mechúrom alebo pevnou látkou, *hore zahekluvaná*, neskôr *kupuvaná lobda*) a palica alebo lata (aj tá sa volala *lapaňa*). Účastníci hry sa *viberaňím (buďeš viberať, gdo buďe viberať)* rozdelili na dve skupiny. Výber sa robil podobne ako pri hre s guľkami na čiaru, niekedy sa používala minca, ktorá sa vyhodila do vzduchu tak, aby sa krútila (to preto, *abi sa ňemohlo švindluvať*), a po dopade *na písmo* alebo *na hlavu* mal vo výbere prednosť ten, komu vyšla zvolená strana mince. Po rozdelení na skupiny sa rovnakým spôsobom určovalo, *gdo buďe (hrať) hore* a *gdo dole*, lebo *vrchňí zarážali* a *spoňňí chitali*. Potom sa postavilo *míto* – jedno hore, druhé dole – a z dvoch strán vyznačila čiara (*míta* boli vzdialené 15-20 m) a určilo sa, kam až možno loptu zaraziť (*po kriepopu, po plinárňu, po hrackú* ap.). Nato sa skupiny rozišli na vyžrebované miesta a zaujali základné postavenie: tí dolu sa rozostavili na viacerých miestach (jeden zásadne pri míte) a tí hore určili poradie, v akom budú zarážať, a kto bude *cégo*. Musel to byť hráč, ktorý vedel *chitro uťekať, najisťejšie a najsilňejšie zaraziť lobdu*. Mal právo zarážať trikrát, ostatní spoluhráči iba raz (každý z nich sa volal

jennotkár – prví, druhí, tretí... jennotkár). Úlohou zarážača bolo zaraziť loptu od horného kameňa tak, aby sa dostala za dolný kameň, ale len do vymedzeného priestoru. Keď sa to nepodarilo alebo keď súper loptu chytil – šlo len o prípad, keď lopta letela vzduchom a nedotkla sa napr. stromu, stĺpa ani zeme –, súperi si vymenili strany. Ak takáto situácia nevznikla, tí hráči, čo svoje údery (*zarážaňie*) už absolvovali, sa pri údere spoluhráča usilovali prebehnúť za čiaru pri dolnom kameni, obehnúť ho a vrátiť sa späť. Ak sa súper rýchlo dostal k lopte, návrat bol riskantný, lebo loptou mohol trafiť vracajúceho sa protihráča. Preto bolo výhodné vyčkať, kým bude zarážať ďalší spoluhráč (najlepšie *cégo*) a vracať sa späť počas letu lopty. Možnosť *hrať hore* trvala dovtedy, kým sa súperovi nepodarilo chytiť loptu padajúcu zo vzduchu (nesmela však dopadnúť na zem), kým netrafil loptou protihráča utekajúceho k čiare pri dolnom kameni alebo od nej, resp. kým sa zarazená lopta nedostala mimo vymedzeného priestoru. Ak v priebehu hry nevznikla ani jedna z uvedených okolností a ak sa od súperovho kameňa, resp. spoza čiary pri ňom úspešne vrátili všetci hráči vrátane cége (ten musel bežať pod ochranným zarážaním jednotkára/jednotkárov), mohli hráči, čo boli hore, celú hru zopakovať, najviac však trikrát za sebou. Po treťom víťazstve sa strany vymenili, prípadne sa žrebovalo nanovo. K spôsobu zarážania treba poznamenať, že lopta sa musela nadhodiť, nesmela sa *zarážať z ruki*. Menej zručný hráč (bol to zvyčajne 1. a 2. jednotkár) často *zluftuvaŭ*, t. j. loptu netrafil, a právo znovu zarážať si musel podobne ako aj po úspešnom údere získať prebehnutím k súperovmu kameňu a návratom späť.

Sám názov hry *pakster*, ako aj názov hlavného aktéra *cégo* sú nejasné. Možno vysloviť len predpoklad, že *pakster* je zrazenina latinského výrazu *pax ter* (= trikrát mier) a že *cégo* súvisí s latinským slovesom *tego* (= kryjem). Predpoklad je založený na tom, že po trojnásobnej víťaznej sérii sa hra skončila a „nastal mier". Spájanie názvu *cégo* s latinským slovom *tego* vychádza z toho, že *cégo* svojím zručným zarážaním umožňoval spoluhráčom prebiehanie od kameňa ku kameňu, t. j. kryl ich pohyb. Z povahy hry vychodí, že názov kameňa (*míto*) je vlastne hlásková úprava slova *méta*, ktoré má okrem iných významov aj význam „hranica, hraničná čiara".

(Dokončenie v č. 11–12)

LITERATÚRA

PUKANČÍKOVÁ, M. – PALKOVIČ, K.: Z detského folklóru v Lopašove. Skalica, Záhorské múzeum Skalica (rok vydania neuvedený – predpoklad 1992). 47 s.

ROZLIČNOSTI

Lokál miestneho mena Dolný Štál

Učiteľky základnej školy z obce na južnom Slovensku, ktorá sa od roku 1948 volala *Hroboňovo* a ktorá sa v súčasnosti vrátila k predchádzajúcemu názvu *Dolný Štál*, sa spytovali, aký je správny tvar lokálu názvu ich obce: *v Dolnom Štále* či *v Dolnom Štáli*. Toto váhanie u nich vychádzalo z toho, že niektoré podstatné mená mužského rodu zakončené na *-ál* majú v lokáli príponu *-e (v Rádiožurnále)*, iné zasa príponu *-i (v kanáli)*.

Tvorenie lokálu podstatných mien mužského rodu zakončených na *-ál* patrí sústavne k problematickým miestam nášho morfologického systému. Vyplýva to z toho, že podľa zakončenia v nominatíve jednotného čísla by sa takéto podstatné mená mali skloňovať podľa vzoru *dub*, ale v lokáli jednotného čísla a niekedy aj v nominatíve množného čísla sú tu isté nepravidelnosti. Napr. v Morfológii slovenského jazyka (1966), dosiaľ najúplnejšej práci o morfologickom systéme slovenčiny, sa píše, že väčšina prevzatých slov zakončených na *-ál* má v lokáli jednotného čísla pádovú príponu *-i*, a okrem iných sa uvádzajú tieto príklady: *arzenál, ceremoniál, diferenciál, duál, glaciál, chorál, imperiál, inštrumentál, integrál, kapitál, kondicionál, kriminál, kryštál, kvartál, lokál, manuál, materiál, memoriál, metál, minerál, misál, mistrál, normál, opál, originál, personál, piedestál, plurál, portál, rádiožurnál, regál, rituál, signál, tribunál, vokál, žurnál* (porov. s. 92–93). Treba ešte dodať, že rovnako príponu *-i* majú podľa Morfológie slovenského jazyka aj prevzaté slová *pedál, sandál, kanál* (s. 100). Na s. 104 sa ďalej konštatuje, že zo slov zakončených na *-ál* sa celkom podľa vzoru *dub* skloňujú slová *bál, paškál, paušál, šál* a *škandál* (s. 99), to značí, že v lokáli majú pravidelnú príponu *-e: na bále, na paškále, o paušále, v šále, o škandále.* Sem možno zaradiť aj slovo *globál (v globále)*. Súčasná jazyková prax však ukazuje, že sa dosť často porušuje zásada pri prevzatých slovách na *-ál* v lokáli používať príponu *-i* a táto prípona sa nahrádza príponou *-e*. Dosť

často môžeme totiž počuť i čítať tvary napr. *v kriminále, v lokále* (v zábavnom podniku), *o chorále, na piedestále* atď. To ukazuje na výrazný tlak na pravidelnosť pri skloňovaní podstatných mien zakončených na *-ál* podľa vzoru *dub*. S tým sa vlastne ráta aj v Morfológii slovenského jazyka (porov. poznámku na s. 100). V nových Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 sa napr. v pravopisnom a gramatickom slovníku pri niektorých slovách na *-ál* staršia kodifikácia s príponou *-i* v lokáli nahradila novšou kodifikáciou s príponou *-e* (porov. *žurnál – v žurnále*).

Vráťme sa však k tomu, aký tvar má mať v lokáli miestny názov *Dolný Štál*. Hoci väčšina podstatných mien na *-ál* má v lokáli v súčasnosti kodifikovaný tvar na *-i*, ako sme si mohli všimnúť, jednoslabičné slová *bál, šál* majú aj v staršej, aj v súčasnej kodifikácii v lokáli tvar na *-e: na bále, v šále.* A napokon, čo je najdôležitejšie, v Slovníku slovenského jazyka 4 (1964) nájdeme všeobecné podstatné meno *štál* s významom „stajňa, maštaľ", ktoré sa tu hodnotí ako nárečové slovo nemeckého pôvodu. Z gramatickej charakteristiky uvádzanej pri tomto slove vyplýva, že sa pravidelne skloňuje podľa vzoru *dub*, a teda že v lokáli má tvar na *-e, v štále.* Potvrdzuje to aj ilustračný doklad z diela spisovateľky E. Maróthy-Šoltésovej: *V štále sme i nocovali*. Podľa toho je odôvodnené aj v lokáli vlastného mena *Štál*, ktorý je súčasťou miestneho názvu *Dolný Štál,* používať pádovú príponu *-e: v Štále* a rovnako aj *v Dolnom Štále.*

V závere možno ešte pripomenúť, že to, čo sme uviedli o lokáli názvu *Dolný Štál*, vzťahuje sa aj na miestny názov *Horný Štál* (dnes miestna časť obce *Dolný Štál*, kedysi samostatná obec), to značí, že tvar lokálu je *v Hornom Štále* rovnako ako *v Dolnom Štále* a že tvar genitívu je zakončený na *-u, z Dolného Štálu, z Horného Štálu.*

Matej Považaj

Nové slovo chybovník

Výpočtová technika vstupuje do nášho života aj tým, že vyvoláva potrebu pomenovať nové javy, s ktorými prichádzame pri práci s výpočtovou technikou do styku. Medzi také slová, ktoré do života privolalo používanie výpočtovej techniky, patrí aj slovo *chybovník*. Stretli sme sa s ním v publikácii od dvojice autorov R. Varady – T. Varadyová s názvom *Obsluha počíta-*

ča (Prešov 1992). Na jej konci ako dodatok je kapitolka s názvom *Chybovník*. Význam slova *chybovník* sa osvetľuje hneď v prvej vete kapitolky: „V tejto časti uvádzame najčastejšie chyby, ktoré hlási operačný systém" (c. d., s. 169). Slovo *chybovník* nás zaujalo svojím významom, slovotvornou štruktúrou, ako aj štýlovými vlastnosťami.

Významovo sa slovo *chybovník* zaraďuje medzi také výrazy, ako sú *cenník, spevník, záznamník, zápisník, denník, zákonník, zvieratník,* príležitostné slovo *aforizník* (porov. K. Buzássyová, Kultúra slova, *25,* 1991, s. 366 –367) a pod. Z jazykovedných výrazov patria do tohto radu také slová ako *slovník* alebo *vetník* (o výraze *vetník* nedávno písal v Kultúre slova M. Považaj – porov. roč. 1992, s. 222–223). Výrazy patriace do tejto významovej skupiny možno charakterizovať všeobecným opisom „zbierka, zoznam, súbor toho, čo je pomenované v základe". Podľa toho napr. slovo *spevník* označuje zbierku, zoznam piesní, slovo *záznamník* pomenúva súbor (denných) záznamov, *slovník* označuje zbierku, zoznam slov s ich charakteristikou a výkladom ich významu a napokon slovo *chybovník* pomenúva súbor, zoznam možných chýb, s ktorými treba rátať pri práci – v danom prípade s počítačom. Z tohto opisu významu slova *chybovník* vidno, že slovo *chybovník* má zreteľnú významovú štruktúru, že jeho slovotvorné zložky jasne signalizujú jeho slovotvorný, ale aj lexikálny význam, a napokon aj to, že rozoberaný výraz nie je so svojím významom osihotený, lež sa organicky zaraďuje do širšej skupiny slov s rovnakým významom. To je dôležitý systémový rozmer slova *chybovník* v súčasnej slovenčine.

Slovotvorná štruktúra výrazu *chybovník* úzko súvisí s jeho významovou štruktúrou, resp. s tým, čo sme povedali o jeho slovotvornom aj lexikálnom význame. Slovotvorným základom tohto výrazu je slovo *chyb-a* a na tento základ sa pripína prípona *-ovník*. Je to vlastne variant slovotvornej prípony *-ník* rozšírený o modifikačnú príponu *-ov-*. Substantívny slovotvorný základ majú aj ostatné výrazy patriace do uvedenej významovej skupiny podstatných mien tvorených pomocou prípony *-ník*. Z toho vychodí, že podobne ako významová aj slovotvorná štruktúra slova *chybovník* je v slovenčine zreteľná a že toto slovo sa vhodne zaraďuje do skupiny podobne tvorených podstatných mien a tým aj do slovotvorného systému súčasnej spisovnej slovenčiny.

Z hľadiska pragmatických vlastností slova *chybovník* je potrebné v našej súvislosti uviesť, že toto slovo je nateraz síce prostriedkom odborného jazyka a používa sa predovšetkým v oblasti práce s výpočtovou technikou, ale nič nebráni jeho širšiemu používaniu a väčšiemu, ak nie aj všeobecnému rozšíreniu, pretože to môže priniesť rozšírenie práce s výpočtovou techni-

kou u nás. Preto sa nazdávame, že napriek svojmu súčasnému obmedzeniu prevažne na oblasť odbornej reči môže sa slovo *chybovník* stať prvkom, ktorý prekročí oblasť jeho terajšieho používania. Má na to všetky mimojazykové (t. j. spoločenské alebo pracovné) podmienky, ako aj vnútrojazykové (t. j. štruktúrne) predpoklady.

Ján Kačala

Baráž, barážový zápas

So zánikom federácie skončila svoje účinkovanie aj najvyššia futbalová súťaž ČSFR – I. liga. V každom z oboch nástupníckych štátov sa od ročníka 1993/94 organizujú vlastné hracie systémy, ktoré preberajú model doterajších národných líg. V týchto súvislostiach je zrejmé, že na jednotlivých úrovniach nastal aj presun viacerých klubov.

V novej 1. slovenskej futbalovej lige hrá šesť celkov – zástupcov Slovenska v zaniknutej česko-slovenskej I. lige. Ďalších šesť mužstiev sa do špičkovej slovenskej súťaže automaticky dostalo na základe umiestnenia na prvých šiestich miestach v bývalej I. SNFL (Slovenskej národnej futbalovej lige).

Podobný postup sa využil aj pri utváraní novej 2. slovenskej ligy: do nej postúpilo deväť klubov z pôvodnej I. SNFL (okrem posledného v tabuľke) a po tri kolektívy z čelných pozícií v západnej i východnej skupine pôvodnej II. SNFL. O možnosť zúčastňovať sa na nových druholigových zápasoch však navzájom súťažili aj dva celky zo štvrtých pozícií II. SNFL; víťaz potom zohral osobitné kvalifikačné stretnutie s mužstvom, ktoré sa v ostatnom ročníku I. SNFL umiestnilo práve na poslednom mieste. Úspešnejší klub sa nakoniec kvalifikoval ako šestnásty účastník novej 2. ligy.

Formovanie 2. ligy v porovnaní s najvyššou súťažou okrem väčšieho počtu celkov prinieslo so sebou i technicky náročnejšiu kvalifikáciu. Denná tlač zaznamenala tento proces ako *baráž* (Práca, 21. 6. 1993, s. 8), príp. *barážové zápasy* (Pravda, 3. 7. 1993, s. 13). Pretože pomenovanie *baráž/barážový zápas* sa v bežných slovníkoch (Slovník cudzích slov, Krátky slovník slovenského jazyka a i.) nenachádza, pozrime sa bližšie na jeho pôvod, význam a štylistickú hodnotu.

Pomenovanie *baráž* sa do slovenčiny dostalo z francúzštiny. Francúzske mužské podstatné meno *barrage* v komunikácii funguje s viacerými vyzna-

mami: 1. zahatanie, zahradenie, zatarasenie; 2. hať, priehrada; 3. prekážka (Francúzsko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 703 s.). L. Klimeš (Slovník cizích slov. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1983. 816 s.) upozorňuje predovšetkým na prvý významový okruh; pomenovanie *baráž* okrem športového odvetvia (šerm) pritom vzťahuje na vojenskú oblasť. So zvýrazňovaním tejto oblasti, príp. sféry vojenského letectva sa možno stretnúť aj v iných, predovšetkým dvojjazyčných prekladových slovníkoch (napr. Veľký slovensko-ruský slovník. I. diel. A–K. Bratislava, Veda 1979. 592 s.).

Slovo *barrage* sa vo francúzštine používa aj v spojení *match de barrage* s významom „dodatočný zápas medzi dvoma súpermi s rovnakým počtom bodov" (Petit Larousse. Paris, Librairie Larousse 1967. 1795 s.). Francúzsko-slovenský slovník slovo *baráž* vysvetľuje predovšetkým ako súčasť ustálených spojení, fráz a idiómov zo športovej sféry; *match de barrage* sa v ňom prekladá jednoslovným ekvivalentom *baráž* (v slovenčine podstatné meno ženského rodu), ale vhodne aj ako *rozboj, vylučovací zápas*. U nás sa slovo *baráž* už dávnejšie používalo v šermiarstve na označenie opakovaného zápasu o postup alebo o prvé miesto pri rovnakom počte víťazstiev, pravda, ako neterminologické pomenovanie popri domácom športovom termíne *rozboj*. V športovej streľbe sa pri získaní rovnakého počtu bodov dvoma alebo viacerými strelcami uskutočňuje *rozstrel*, pri jazdectve (parkúre) *rozskakovanie*.

Ukazuje sa, že paralelné fungovanie u nás zatiaľ zriedkavejšej dvojice *baráž/barážový zápas* si vyžaduje aj jemnejšie štylistické rozlíšenie každého jej člena. Z hľadiska vzťahu autor (žurnalista) – adresát (čitateľ) sa v bežnom dorozumievaní a na stránkach športových novinových rubrík ako ekonomickejší, komunikačne pohotovejší uplatňuje štylisticky zafarbený profesiový variant *baráž*. Z hľadiska významovej priezračnosti a odbornosti sa ako vhodnejšie manifestuje dvojslovné pomenovanie *barážový zápas*. Prirodzene, predovšetkým v publicistike by mali v centre používania ostať domáce, príp. známejšie ekvivalenty, ktoré majú aj terminologickú platnosť, ako sú *rozboj, rozstrel, rozskakovanie* a, pravdaže, v kolektívnych športoch dávno zaužívané slovné spojenia *vylučovací zápas, kvalifikačný zápas*, resp. *kvalifikačné stretnutie*.

Vladimír Patráš

Stihnúť – stíhať

Slovesá *stíhať* a *stihnúť* sú v Krátkom slovníku slovenského jazyka spracované ako samostatné slovesá, teda nie ako dve vidové podoby toho istého slovesa. Je to odôvodnené tým, že ich významy sú odlišné. Sloveso *stíhať* má tieto štyri významy: 1. usilovať sa dochytiť, prenasledovať, 2. úradne zakročovať, 3. (nepríjemne) postihovať, zastihnúť, 4. rýchlo nasledovať za niečím. Pri slovese *stihnúť* sú uvedené tieto významy: 1. časovo stačiť, mať čas, 2. zastihnúť, dostať, zachytiť, 3. (nepríjemne) postihnúť, 4. mať možnosť, príležitosť, môcť. Ako vidieť, spoločný majú iba tretí význam „(nepríjemne) postihovať, zastihnúť". To však nestačí na to, aby sa mohli chápať ako členy vidovej dvojice.

Na pozadí takých vidových dvojíc ako *dvíhať – dvihnúť, hvízdať – hvizdnúť, šmýkať – šmyknúť, všímať si – všimnúť si* však vidieť, že pri slovese *stíhať* chýba podoba *stihnúť* a pri slovese *stihnúť* zase podoba *stíhať*. Pravda, namiesto chýbajúcich tvarov možno použiť opisné výrazy. Tak dokončenie deja pri slovese *stíhať* možno vyjadriť spojením *dokončiť stíhanie*, resp. začatie deja opisom *začať stíhanie*. Chýbajúci nedokonavý význam pri slovese *stihnúť* možno opísať napr. spojením *stále mať čas stihnúť*.

Treba však konštatovať, že v tomto prípade sa začína široko používať novotvar *stíhať*. Napr. *Ako to len všetko stíhaš? V poslednom čase nič nestíham. Už nestíham ani chodiť do kina.* O jeho správnom zaradení svedčí aj možnosť utvoriť podobu na vyjadrenie postupnosti istého deja. Napr. *Ako to len všetko postíhaš?*

Ako vidieť zo spomenutých dvojíc *dvíhať – dvihnúť, všímať si – všimnúť si,* niet formálnej prekážky proti nedokonavej podobe *stíhať* v časovom význame. Možno preto povedať, že pred našimi očami vzniká nové sloveso a vypĺňa tak doterajšie prázdne miesto vo vidovej dvojici *stihnúť – stíhať*.

Ján Horecký

Skratky pomenovania dní

V písaných a tlačených jazykových prejavoch sa dnes výrazne prejavuje úsilie o získavanie priestoru alebo o ušetrenie priestoru a času, preto sa

v nich veľmi často používajú namiesto úplných pomenovaní, a to predovšetkým viacslovných pomenovaní, skratky.

V súčasnosti sa javí potreba používať v istých prípadoch aj skratky pomenovania dní. Býva to napr. v kalendároch, v prehľadoch času predaja pri vstupe do obchodných zariadení, v prehľadoch úradných hodín pri vstupe do rozličných úradov, inštitúcií a organizácií, v rozličných prehľadoch programov, ktoré sa uverejňujú v novinách a časopisoch, atď. Uplatňuje sa pritom viacero spôsobov skracovania:

1. Zachytáva sa začiatočné písmeno pomenovania dňa, a to s veľkým písmenom: *pondelok – P, utorok – U, streda – S, štvrtok – Š, piatok – P, sobota – S, nedeľa – N.* Už na prvý pohľad vidieť, že tento spôsob skracovania má istú nevýhodu v tom, že rovnaká skratka sa používa pre viaceré dni; *P* pre pondelok aj piatok, *S* pre stredu aj sobotu. Skratka *P* ako skratka pomenovania *pondelok* je jednoznačná iba na základe poradia medzi ostatnými skratkami, teda *P* pred *U* je jednoznačne skratka pomenovania *pondelok* a *P* medzi *Š* a *S* predstavuje skratku pomenovania *piatok*. Jednopísmenové skratky pomenovania dní *pondelok, piatok, streda* a *sobota* sa nedajú používať, ak sa neuvádzajú vo svojom poradí. Napríklad v programoch kín, divadiel, rozličných kultúrnych podujatí je neraz potrebné uviesť, že sa nejaké predstavenie alebo podujatie uskutoční iba v istých dňoch, napr. iba v pondelok a piatok, kým v ostatných dňoch je iné podujatie. Tu by sme jednopísmenové skratky *P* ako skratky pomenovaní *pondelok* a *piatok* nemohli použiť.

2. Popri začiatočnom písmene sa zaznamenáva aj ďalšie písmeno, pričom prvé písmeno býva veľké, ďalšie zvyčajne malé, teda *pondelok – Po, utorok – Ut, streda – St, štvrtok – Št, piatok – Pi, sobota – So, nedeľa – Ne.* V tomto prípade azda najviac prekvapuje zapisovanie slova *piatok* pomocou písmen *Pi*. Vieme, že v slove *piatok* je dvojhláska *ia*, resp. písmená *ia* tu označujú jeden zvukový celok, dvojhlásku. Niekedy sa však stretávame aj so skratkou *Pia*. Vo väčšej miere sa tu však prejavuje tendencia dôsledne písať iba prvé dve písmená a tejto tendencii alebo tomuto chápaniu zodpovedá používanie dvojpísmenovej skratky *Pi*. Popri dvojpísmenových skratkách, v ktorých je na začiatku veľké písmeno a za ním malé písmeno, sa začína uplatňovať aj taký spôsob, že sa v obidvoch prípadoch píšu veľké písmená, napr. *Otvorené UT, ŠT, PI od 9. do 16.30 h, SO od 11. do 18. h* (Meridián, 2, 1993, č. 79, s. 5).

Iba celkom zriedkavo sa stretávame so zapisovaním viacerých písmen, napr. *pondelok – pond.*

Na záver môžeme konštatovať, že v prípade pomenovania dní sa čoraz viac používajú skratky, pri ktorých ide o mechanické a dôsledné zapisovanie prvých dvoch písmen. Takýto spôsob skracovania možno akceptovať. Zvyčajne sa zapisuje na začiatku veľké písmeno a za ním malé písmeno, napr. *pondelok – Po, utorok – Ut* atď., novšie sa stretávame aj s písaním dvoch veľkých písmen, teda *pondelok – PO, utorok – UT* atď. Spôsob skracovania pomenovania dní, pri ktorom sa zapisuje iba prvé písmeno (*P, U, S* atď.) možno uplatniť iba v istých situáciách, a to vtedy, keď sa uvádzajú skratky všetkých dní v príslušnom poradí za sebou.

Ladislav Dvonč

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Nemagická mágia reči

(MORAVČÍK, Š.: Mágia reči. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1993. 182 s.)

Moravčíkovu knižku *Mágia reči* možno charakterizovať ako zbierku vlastných kapitoliek i kapitoliek prevzatých od iných autorov, v ktorých sa z rozličných hľadísk hovorí o reči, o používaní jazyka. Kľúčovou kapitolkou tu je *Mágia reči* (s. 101–104), lebo práve v nej sa formulujú dva základné smery v uvažovaní Š. Moravčíka. Na jednej strane sa jazyk chápe ako „sedimentácia utajených dejín národa", na druhej strane sa zdôrazňuje možnosť čarovať s jazykom, prispôsobovať si ho svojim zámerom a potrebám. V tejto súvislosti sa deklaruje právo básnika „meniť stavbu slova, mágovsky ich (tieto slová) mágať, trhať a znova spájať".

Proti takémuto mechanistickému chápaniu práce s jazykom, v ktorom niet nič magického, stojí mienka J. Parandowského, ktorého tu Š. Moravčík cituje (s. 102): „Ani kameň, drevo, kov, ktoré používa architektúra a sochárstvo, ani farby, ktorými disponuje maliarstvo, ani z nástrojov vyčarené zvuky, ktoré sú tvorivým materiálom hudby, nemôžu sa porovnávať s tajomnou dôstojnosťou slova." Ako vidieť, proti dôstojnosti slova sa u Š. Moravčíka kladie trhanie a spájanie. A len tak, mimochodom sa slová *mágia* a *máganie* dávajú do jedného radu, lebo *mág mága.*

Téze, že jazyk je sedimentácia dejín národa, venuje Š. Moravčík prvú časť knihy s názvom *Slová necigánia* (opretým aj o slovné hry *Slová cigánia – Slováci gánia*). Tvoria ju osvetársko-encyklopedicky ladené výklady o istých skupinách slov (odborne by sme povedali, že ide o lexikálnosémantické polia), napr. o škole, o rodine, o mestách a národoch, o riekach a potokoch, o končiaroch, o osobných menách. Nevedno však, prečo sa v názvoch týchto kapitoliek zdôrazňuje čarovanie: *Čáry-máry na konári, Čáry-máry na končiari, Čáry-máry s riekami a potokami*... Veď iba v kapitolke *Večné počúvadlo (či Počúvadlo?)* sa vtipne a žonglérsky využívajú názvy obcí v rozprávaní o dvojici zaľúbencov. Napr. takto (s. 65):

NechCEMJATA, MILOVANÁ! Čo som z OTROKOVIEC? Nevoňajú mi MALŽENICE, – hundral, spomínal starú BELUJ a KRAVANY. Nechcel si založiť NOVÝ ŽIVOT.

Kam ťa ČERTIŽEŇ, TANEČNÍK môj? – NEVERICE IDA vlastnému OČKOVU. Zrazu jej SVITLO v MYSLAVE. Hrozné ŠIPICE. IDA TRNIE: – A čo, keď budem TERCHOVÁ?

Folklórne vyznieva kapitolka *Ako sa obce na Záhorí prezývali* (s. 70 –71). Ale nejde tu o názvy obcí, lež o prezývky ich obyvateľov: Bratislavčania boli *kraxlhúberi*, Dúbravčania *krobóti*, Lamačania *muhári*, Brodčania boli *psíčkari*, Gbelania zase *mjechári*. Druhý typ sú povrávky o obciach: o Stupave sa hovorí „to sú nože ze Stupavy" – tupé, v Kuklove pred hodmi vykrmujú uhorku, vo Vlčkovanoch zjedli vlka, v Skalici voda horí, v Hlbokom sú do roboty ako osy.

Paralelne s týmito kapitolkami, v ktorých sa, povedali by sme, zdôrazňuje národnoreprezentatívna funkcia jazyka, sú kapitolky o ľudovej reči so značným dôrazom na slová z erotickej oblasti. Napr. v kapitolke *Aký vták, taká pieseň* (s. 168–173) sa uvádza hodne takýchto slov z antológie J. Mináriká *Piesne a verše pre múdrych i bláznov*. Sem patria aj poznámky o podobných slovách z antológie erotických básní *Piesne na telo*.

Hlavný autorský prínos tu však predstavujú kapitolky ako *Patetické zárodky* (s. 87–89 – básnická oslava Dunaja z knihy *Sťahovanie Dunaja)*, resp. *Poézia je fantastický text* (s. 123–126 – básnické vyznanie úcty a nadšenia v súvislosti s poéziou). V kapitolke *Láska k slovu* (s. 134–137), ktorú by sme mohli označiť za druhú kľúčovú kapitolku, hovorí sa o biológii slova, t. j. o telesnosti, o vôni, o chuti, o hmate, ale predovšetkým o tom, že „v každom slove ako v Popoluškinom orechu sú naskladané krásy nevídané, stáročiami skývraživo nazhromažďované. Sú slová, ktoré nám dvíhajú ruky k nebu, rozopínajú ich na objatie, veľké slová, vznešené a monumentálne, nábožné, vrúcne, hutné, idúce rovno zo srdca – a slová ako dosky, ploché a necitlivé, abstraktné, konštatujúce a už unikajúce kamsi ďalej, za systém strohých informácií".

Pozoruhodné sú kapitolky o jazyku starších básnikov. Symptomatický je už ich výber: Tablic, Hollý, Hroboň, Hviezdoslav. Sú to básnici, s ktorými sa Š. Moravčík stretol, ba popasoval pri ich sprítomňovaní.

V týchto kapitolkách sa, prirodzene, zdôrazňuje skôr vyjadrovacia, expresívna (v tom pôvodnom význame) funkcia jazyka, tvorivé potencie skutočného básnika, či už staršieho alebo novšieho.

Preto sa nám v tejto súvislosti zdá užitočné pripojiť niekoľko všeobecnejších poznámok o tvorivosti v jazyku, presnejšie, pri používaní a dotváraní

jazykových prostriedkov. Nie preto, že by sme chápali slovo ako živý mechanizmus (s. 102), veď mechanizmus nebýva živý, Moravčík tu azda má na mysli živý organizmus, alebo že by sme sa stotožňovali s Moravčíkom so zamieňaním slova a reči, keď raz chápe slovo ako pars pro toto za jazyk i reč, inokedy ako naozajstné slovo čiže pomenovanie. Š. Moravčík tu uvádza cenné príklady a doklady zo slovenskej literatúry, prevažne od spomenutých autorov. Ale práve jeho príklady umožňujú rozlišovať niekoľko typov jazykovej tvorivosti.

Na prvom mieste treba uviesť skutočnú, hravú tvorivosť, keď sa básnik akoby pohrával s jazykovým materiálom, keď chce aj takýmto spôsobom vyjadriť (expresia!) svoje vnútro. Mohli by sme tu uviesť príklady z poézie J. Ondruša (v interpretácii V. Krupu v knihe *Jazyk – neznámy nástroj*), ale inštruktívne sú aj takéto príklady zo samého Moravčíka: *Na začiatku bolo snovo. Diablobožo. Zlatobábel. Poézia je motýlia vec.* Patria sem aj mnohé Hviezdoslavove neologizmy.

Tvorivosť môže byť aj mučivá. Vynikajúce príklady uvádza Š. Moravčík z básní S. B. Hroboňa. Treba však pripomenúť, že mnohé Hroboňove neologizmy boli nie výrazom básnického nadšenia, radosti z tvorenia, ale skôr mučivého hľadania výrazu pre nezriedka až fantastické vízie (*Bohobyst, vzhorovať sa, piskoral*).

Mnohé neologizmy, ktoré Š. Moravčík uvádza z M. Godru, možno kvalifikovať jednoducho ako výraz úsilia o tvorenie potrebných pomenovaní, najmä odborných. Platí to najmä o príkladoch ako *zorba* (optika), *silozkum* (fyzika), *činba* (prax), *vatrena* (batéria), *dvojohnistnica* (elipsa), *ostráňtrojuhláň* (ostrý trojuholník). Neologizmy tohto typu treba posudzovať predovšetkým z komunikačného hľadiska a v súvislosti s tvorbou a vývinom slovenskej odbornej terminológie. Slovenskí jazykovedci už týmto otázkam venovali istú pozornosť. Na druhej strane však treba spomenúť Hollého neologizmy typu *koňsko*, *vodstvo, brezstvo, rovnina,* geniálne dotvorené na to, aby sa vyhovelo požiadavkám metrického pôdorysu utvorením tzv. pozičných dĺžok, a pritom nesúce aj zrejmý poetický náboj. Aj týmto otázkam už slovenskí jazykovedci i literárni vedci venovali pozornosť.

Za osobitný typ jazykovej tvorivosti by sme mohli označiť mnohé Moravčíkove neologizmy, ba i celé útvary, ktoré vznikajú nie v úsilí o básnickú expresiu, ale o osobitné vyjadrenie. Často sa javia len ako výsledok žonglovania s jazykovými prostriedkami. Patria sem nielen také slovné hry ako *ľúbostniť, špikorečiatka*, resp. výrazy *Ako sa to vezme – A kosa to vezme*, ale najmä útvary, v ktorých sa každé slovo začína tým istým písmenom. Napr. kapitolka *Strážme si svoje snežienky* (s. 144–145), v ktorej sa hovorí:

Sme Slováci. Sme svoji: sácajúci sa, svárliví, sabotujúci svoje schopnosti, sily. Srdce samá sladká slepost'. Sme svojím spôsobom smiešni synovia starobylého, studnične sviežeho Slovenska. Alebo ďalej: *Spŕchlo. Sad saje sladkú silu slnečníc. Slniečko sa smeje, slivky sladnú, sýkorky spievajú storaké slávospevy*... Osobitne tu stojí kapitola nadpísaná číslovkou sto (s. 133), kde sa každý segment (rad hlások) *sto* nahrádza číslom *100*: *100tožňujem sa s ča100 opakovanou požiadavkou, aby naša poézia bola 100%nou výpoveďou o sebe a o svete, výpoveďou dô100jnou i ná100jčivou*... " Akoby tu Š. Moravčík uplatňoval svoju myšlienku, že básnenie „nie je ulievanie gulí pre delá ani stavanie chrámu. Je to len posúvanie so slovami, s lepšími, horšími – ako keď sa dieťa hrá" (s. 126 – pričom práve detskej reči a jej hravosti nevenuje Š. Moravčík nijakú pozornosť). V skutočnosti však potvrdzuje našu mienku, že Moravčíkova *Mágia reči* nie je nijakou apoteózou reči, ale vlastne len demonštráciou posúvania, presúvania a využívania jazykových výrazov. Tajomnosť mágie sa tu nahrádza technikou eskamotáže a žonglovania.

Príznačné pre takéto chápanie a nedostatočné strávenie cudzích myšlienok je azda aj to, že z celého rozsahu 181 strán je až päťdesiat strán od iných autorov. Sú to celé kapitolky, treba uznať, že často aj objavné, z takých autorov ako R. Krajčovič, Š. Ondruš, ale aj z J. Maliarika o etymológii, J. Martinku o názve Košíc, Š. Rysuľu o mene Tatier. Je tu aj kapitolka J. V. Terebessyho o ambivalencii v reči, ale aj výroky českých autorov o sláve a vznešenosti reči, ba dokonca aj báseň J. Seiferta *Ztracený ráj*, akýsi katalóg mien starozákonných žien s ich paralelným prekladom do češtiny.

Prirodzene, Š. Moravčík statočne uvádza odbornú literatúru od S. Cambela po J. Stanislava, ale v súpise chýbajú autori, z ktorých prevzal celé kapitolky (napr. spomínaný J. V. Terebessy).

A na záver: Moravčíkova *Mágia reči* len čiastočne spĺňa očakávanie naznačené nadpisom. Len miestami sa v knižke poukazuje na skutočnú mágiu, magickosť, tajomnosť reči, kým na druhej strane zreteľne preráža eskamotérsky, ba až žonglérsky postoj Š. Moravčíka k jazykovým prostriedkom.

Ján Horecký

Nový český jazykovedný časopis

Koncom tohto leta sa nám dostalo do rúk prvé číslo nového českého jazykovedného časopisu popularizačného charakteru. Vychádza na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity pod názvom *Čeština doma i ve světě*, kde ho vydáva redakčná rada pod vedením doc. Dr. Oldřicha Uličného, CSc., pozostávajúca nielen z jazykovedcov, ale aj spisovateľov a prekladateľov.

Ide o periodikum, ktoré kladie osobitný zreteľ na esejistické zameranie príspevkov a ich vtipnosť, čomu je prispôsobená aj grafická úprava časopisu s početnými ilustráciami a grafickými finesami. V nijakom prípade sa ním teda nedubluje Naše řeč ani nijaký iný jazykovedný časopis v Českej republike.

Kompozične sa časopis nevyznačuje ničím prevratne novým (sú tu články, ladené však skôr fejtónovo, stĺpčeky, príklady na dobré i zlé vyjadrenia v publicistike, rady pre rečníkov i verejných činiteľov, rozhovory a pod.), jeho špecifickosť je však v novej orientácii, ktorú by bolo možné nazvať „sociolingvistickou". Viac sa tu totiž prezentuje jazyk, ako on žije, než poučky o ňom, viac jeho skutočný stav než ideál, akým by sme ho chceli mať.

V prvom čísle je viacero príspevkov venovaných otázke názvu českého štátu, najmä jeho zneniu Česko. Povšimnutiahodné je tu nielen to, ako sa česká spoločnosť v otázke prijateľnosti tohto názvu diferencuje, ale aj to, ako sa líšia odporúčania a závery jednotlivých článkov (porov. príspevok O. Uličného a I. Lutterera a takisto koláž postojov politikov, novinárov, spisovateľov a jazykovedcov). Teda neprezentuje sa tu nijaký jeden, oficiálny názor, ale uvádza sa množstvo názorov a postojov. Je na čitateľovi, s ktorým z nich sa stotožní, ktoré argumenty ho presvedčia a ktoré tvrdenia prijme za svoje. Pre čitateľa iste menej pohodlné, ale stáva sa partnerom, asymetrický vzťah učiteľa a žiaka sa mení na symetrický.

Jazykovedci takto síce pripúšťajú, že v niektorých otázkach sa nedohodnú, ale tým, a z toho vychádzajú aj vydavatelia, nijako nestrácajú na prestíži či autorite. I. Lutterer sa nebojí dokonca uverejniť drsný anonym, ktorý je lingvisticky taký „krásny", že ani my neodoláme, aby sme z neho neodcitovali aspoň záver: „Za komunistu ste se dostal ke studiu a pro své politické credo stal ste jste se profesorem (bohužel). To je jisté! Nechte si vaši úvahy o Česku pro vaši kuchyni. Když je tedy Česko, podle Vás, tak Lutterere jste blbisko, pitomisko, hovadisko, prasisko. Pamatuj, že vždy byli jen Čechy.

I jako vzdelanec (zvl. historie) mám právo inkognita vůči tomu, kdo je blbisko."

I. Lutterer vie, že tieto slová mu ani trochu neublížia, neuberú na jeho dôstojnosti, ba naopak: presviedčajú o jeho nadhľade i zmysle pre humor. Text však nádherným spôsobom vypovedá o samom autorovi, aj o tom, čo chcel zakryť, ako aj o tom, ako emotívne bráni časť verejnosti svoju „pravdu". Onen anonymný list je teda predovšetkým vďačným objektom skúmania a diagnostikovania pre konverzačného analytika.

Pozoruhodné sú názory z ankety o češtine a češstve, z ktorých viaceré sa dotýkajú slovenčiny. Aj tu aspoň jeden úryvok: „Jsem na svůj jazyk hrdý už pro jeho složitost, díky ní se češtině nikdo nemůže naučit." Je tu ďalej článok o Cigánoch či Rómoch, interview s pracovníčkami jazykovej poradne, úvaha o jazykovej stránke reklamy a úrovni jej „prekladov", literárne mimoriadne vydarená „správa" z lexikografickej konferencie v Tampere od R. Blatnej, ktorá si nevšíma len čisto jazykovedné aspekty podujatia, a pod.

Pamätáme sa ešte, že v diskusiách, ako urobiť jazykové stĺpčeky, poradne a vôbec propagáciu jazykovednej práce príťažlivejšími, sa viackrát vynorila požiadavka „zesejičtiť" príspevky. O niečo také sa pokúsili aj vydavatelia časopisu *Čeština doma i ve světě* – a s úspechom.

Slavo Ondrejovič

Ks

SPYTOVALI STE SA

Bedeker. – M. P. z Bratislavy nám napísala: „V kníhkupectvách dostať nový typ knihy: *bedeker.* Zaujíma ma pôvod a význam tohto slova. Vysvetlite mi, prosím, čo je to *bedeker.*"

Bedeker je podrobný sprievodca po navštívenej krajine. Uvedené sú v ňom základné informácie o navštívenom mieste či meste. V bedekri sa dá zistiť, kde čo je, ako sa ta možno dostať, kedy sú otvorené napr. múzeá, aká je výška vstupného, kde a za koľko sa možno ubytovať alebo najesť. Možno sa v ňom dočítať aj to, kde sa dá parkovať, aké sú ceny lístkov do divadla, do kina, koľko stoja hotely, teda všetko to, čo by mal vedieť turista o krajine, ktorú sa chystá navštíviť.

Slovo *bedeker* patrí medzi slová, ktoré dostali meno podľa istej osoby. Patria k nim napr. odborné termíny *volt, ampér, newton,* ale i slová *lazár, judáš, xantipa* a i. Všetky vznikli apelativizáciou, zovšeobecnením z vlastných mien. Podobne, teda apelativizáciou vzniklo aj slovo *bedeker,* ktoré sa k nám dostalo z nemčiny. Pravda, najskôr v pôvodnej pravopisnej podobe *baedeker*, ktorú dostalo podľa Karla Baedekera, majiteľa rovnomenného vydavateľstva. Svoj prvý bedeker – turistického sprievodcu Porýním – vydal Karl Baedeker už v r. 1828. Jeho úspech bol taký veľký, že postupne vydal sériu bedekrov, ktorá obsiahla celý svet. Preložená je do mnohých jazykov, priebežne sa dopĺňa aktuálnymi informáciami a doteraz šíri dobré meno svojho vydavateľa.

Zdomácňovanie tohto slova v slovenčine pokročilo natoľko, že v súčasnosti funguje už len v adaptovanej, poslovenčenej podobe *bedeker.* V tejto podobe ho zachytáva už Krátky slovník slovenského jazyka (1987) aj najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991.

Katarína Hegerová

Stanleyho pohár či Stanleyov pohár? – V. M. z Bratislavy: „V súčasnosti sa u nás veľmi často hovorí a píše o najstaršej kanadsko-americkej profesionálnej hokejovej súťaži a dokonca v televíznom športovom spravodajstve sa sprostredkúva obrazové spravodajstvo zo stretnutí mužstiev v tejto súťaži. Všimol som si však, že názov tejto súťaže sa neuvádza vždy rovnako. Raz je to podoba *Stanleyho pohár*, inokedy zasa *Stanleyov pohár*. Zaujíma ma, ktorá z podôb názvu je v slovenčine správna."

Anglický názov kanadsko-americkej profesionálnej hokejovej súťaže je *Stanley cup* (angl. *cup* – pohár). Z tohto názvu vidieť, že východiskom na pomenovanie tejto súťaže sa stalo meno *Stanley*. Meno *Stanley* je v písme zakončené na *-ey*, ktoré sa v angličtine vyslovuje ako *-i*, teda meno sa správne vyslovuje /*stenli*/. Rovnako sa píšu a vyslovujú aj iné anglické mená, ako sú *Priestley* /vysl. prístli/, *Huxley* /haxli/, *Hailey* /hejli/, *Halley* /heli/, *Presley* /presli/ atď. Všetky uvedené mená rovnako ako životné podstatné mená mužského rodu, ktoré sú cudzieho pôvodu a vo výslovnosti sú zakončené na *-i*, skloňujú sa podľa vzoru *kuli (kuliho, kulimu, kuliho, o kulim, s kulim)*. Meno *Stanley* sa teda skloňuje takto: *Stanleyho* /vysl. stenliho/, *Stanleymu* /stenlimu/, *o Stanleym* /stenlim/, *so Stanleym* /stenlim/.

Osobitosťou uvedených mien je to, že sa od nich netvoria privlastňovacie prídavné mená príponou *-ov* (ako je to pri menách zakončených napríklad na spoluhlásku; porov. *Davisov pohár*), ale v tejto funkcii sa uplatňuje genitív mena tak, ako je to pri priezviskách, ktoré majú formu prídavných mien (porov. báseň od Janka Jesenského – *Jesenského báseň*). Román od Arthura Haileyho je *Haileyho román* /vysl. hejliho/, kométa pomenovaná podľa Edmunda Halleyho je *Halleyho kométa* /vysl. heliho/ a rovnako je potom aj *Stanleyho pohár* /vysl. stenliho/. Spojenia *Haileyho román, Halleyho kométa, Stanleyho pohár* môžeme zaradiť k takým spojeniam, ako sú *Verdiho Nabucco, Škultétyho preklad, Galsworthyho Ostrov pokrytcov* (tu by pravdepodobne nikomu neprišlo na um použiť tvary s príponou *-ov*, teda *Verdiov Nabucco, Škultétyov preklad, Galsworthyov Ostrov pokrytcov*).

V tejto súvislosti treba ešte povedať, prečo niektorí publicisti a športoví komentátori používajú podobu *Stanleyov pohár* /vysl. stenliov/. Podoba *Stanleyov pohár* je ovplyvnená stavom v češtine, kde sa od mien tohto typu tvoria privlastňovacie prídavné mená príponou *-ov*, a u nás ju používajú tí, ktorí si nedostatočne uvedomujú rozdiely v gramatickom systéme slovenčiny a češtiny. Ako sme však ukázali, v slovenčine je správny iba názov *Stanleyho pohár*.

Matej Považaj

Kukátko? – Pani R. K. z Banskej Bystrice nám napísala list, v ktorom poukazuje na letáčik istej banskobystrickej firmy. Táto firma ponúkala „predaj a montáž dverového panoramatického kukátka". Pisateľka sa pýta, či je slovo *kukátko* spisovné a či vo vete *Uhol výhľadu 180 stupňov umožňuje prehliadnuť celý priestor okolo dverí* nemá byť tvar *dvier*.

1. Slovo *kukátko* je nespisovné, lebo slová zakončené na *-tko* svojou slovotvornou stavbou nezodpovedajú slovotvorným zákonitostiam súčasnej slovenčiny. Veľká časť slov s touto príponou (*slúchatko, strúhatko, hladítko, špáratko*...) majú spisovnú podobu s príponou *-dlo*. Teda *slúchadlo, strúhadlo, hladidlo, špáradlo*... Skupina slov, ktoré pomenúvajú menej konkrétne predmety, sa často nahrádza združeným pomenovaním. Namiesto *rovnítka* máme *znak rovnosti*, znamienko označujúce delenie (*delítko*) má spisovnú podobu *znak delenia*. Prípona *-tko* sa pripúšťa len v slove *pravítko*, pretože tu má dištinktívnu funkciu, čiže umožňuje rozlišovať sémanticky rozdielne slová *pravítko – pravidlo*.

Slovo *kukátko* sa dá nahradiť množstvom iných spisovných výrazov. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 171) je pri tomto slove uvedená správna podoba „1. ďalekohľad, 2. priezor (na dverách)" a v Slovníku nesprávnych a správnych výrazov (1975, s. 125) sú v stĺpčeku správnych výrazov uvedené tieto slová: „1. (malý) ďalekohľad, priezor, 2. (na dverách) pozorovacie okienko, pozorováčik, výzorník (-ček), vyzeráčik". Z hľadiska jazykovej praxe by sme v súvislosti s malým okienkom na dverách za najvhodnejšie pomenovanie pokladali výraz *priezor*, prípadne *výzorníček, pozorováčik*.

2. Samohláskové vzory ženského rodu (*žena, ulica*) majú v genitíve plurálu nielen nulovú pádovú príponu so zdĺžením ostatnej kmeňovej slabiky, resp. s vkladnou samohláskou alebo dvojhláskou (*ulíc, tehál, oviec*), ale aj sekundárnu príponu *-í*. Sekundárnu príponu *-í* majú podstatné mená so základom zakončeným na *-i-, -y-, -j-* (*akcia/akcií, šija/šijí*), podstatné mená zakončené na *-ňa* (ak nepredchádza samohláska *-i-, -y-*), *-ča, -dža, -ža, -ťa, -ďa, -dza, -ľa* (*baňa/baní, Kača/Kačí, lyža/lyží*...), cudzie slová na *-nca* (*minca/mincí*). Niekedy sú pri takto zakončených podstatných menách aj varianty typu *višňa – višieň/višní, hrča – hŕč/hrčí, homoľa – homôľ/homolí*. Varianty sú aj pri pomnožnom podstatnom mene *dvere*, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *ulica*. Sú tu tvary *dvier* i *dverí*. V súčasnej spisovnej slovenčine je však frekventovanejší variant s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením kmeňovej slabiky, teda *dvier*. Tento tvar sa mohol použiť aj vo vete *Uhol výhľadu 180 stupňov umožňuje prezrieť celý priestor okolo dvier*.

Jaromír Krško

NAPÍSALI STE NÁM

Portorož a *Mogadišo*

V rozhlasových správach sa v ostatných mesiacoch často používajú dva zemepisné názvy a obidva s nesprávnou pádovou príponou. Ide o tvary genitívu názvov *Portorož* a *Mogadišo* v spojení s prívlastkami: *na plážach Portorože, správy z Mogadiše.* V obidvoch prípadoch sa vychádza z chybného predpokladu, že ide o podstatné mená ženského rodu. V prvom prípade ide o chybu v rodovom zaradení, v druhom aj o chybu v základnom tvare, t. j. v nominatíve, ktorý by podľa toho mal znieť *Mogadiš.* Skutočnosť je však iná.

Názov známeho slovinského letoviska na Jadrane, v ktorom sú vari najkrajšie pláže, je v slovenčine rovnako ako iné zemepisné názvy mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *stroj.* Príslušné spojenie malo teda správne znieť *na plážach Portoroža.*

Hlavné mesto Somálska sa správne volá *Mogadišo.* Je to teda podstatné meno stredného rodu a skloňuje sa podľa vzoru *mesto.* Podobne ako pri názvoch *Maroko – z Maroka, Kongo – z Konga* aj pri názve *Mogadišo* je tvar genitívu *z Mogadiša.* Citované spojenie malo správne znieť *správy z Mogadiša.*

Zámena mužského rodu za ženský, ako sa to stáva pri názve *Portorož,* nie je v ústnych, ale ani v písomných prejavoch ojedinelá. Prejavuje sa tu vplyv češtiny, kde sú zemepisné názvy zakončené na *č, š, ž,* ale aj inak zakončené názvy ženského rodu. V slovenčine sú však takéto názvy mužského rodu. Všimnime si príklady: *Moháč – z Moháča, Mohuč – z Mohuča* (ako domáce *Naháč – z Naháča*), *Marrákeš – z Marrákeša* i *z Marrákešu* (ako domáce *Beňuš – z Beňuša*), *Paríž – z Paríža, Kluž – z Klužu* alebo *z Kluža,* ako aj *Šanghaj – zo Šanghaja, Uruguaj – z Uruguaja* ap.

Niekedy sa vyskytujú chyby aj pri daktorých zemepisných názvoch zakončených na iné spoluhlásky. V češtine sú tieto názvy ženského rodu, ale v slovenčine sa zaradili k podstatným menám mužského rodu. Správne tvary sú *Olomouc – z Olomouca, Litomyšl – z Litomyšla, Postupim – z Postu-*

pimu/Postupima, Chrudim – z Chrudimu, kým tvary *z Olomouce, z Litomyšle, z Postupimi, z Chrudimi* sú v slovenčine nesprávne.

Chyby spomínaného typu vznikajú tým, že redaktori rozhlasu, televízie alebo dennej tlače nemajú dostačujúce jazykové povedomie, slabá je ich domáca a školská jazyková výchova, prípadne sú pod vplyvom domácej alebo školskej českej jazykovej výchovy. Takíto redaktori by nemali pôsobiť v komunikačných prostriedkoch, kde sa vyžaduje dobré ovládanie slovenského spisovného jazyka. Podmienkou ich ponechania v doterajšej zodpovednej funkcii by malo byť, že si dodatočne osvoja slovenskú spisovnú normu a že ju budú dodržiavať.

Konštantín Palkovič

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 9–10. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Sk 96,–, jednotlivé čísla Sk 8,–. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D–8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Sk 16,–

KUL
TÚRA
SLOVA